

LAKÓ GYÖRGY

★

SAJNOVICS JÁNOS

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

504882

LAKÓ GYÖRGY

SAJNOVICS JÁNOS

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1973

**MTA
KIK**

477489

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973

Lakó György

Printed in Hungary

R
1977

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvlelt 10253/1973 sz.

TARTALOM

Bevezetés	7
Sajnovics János ifjúkora és a pályakezdet	12
A vardői expedíció	19
Sajnovics lapp néprajzi és nyelvészeti tanulmányai	37
A Demonstratio keletkezése	60
Sajnovics tanítása a magyar—lapp nyelvrokonságról és a nyelvek életéről	68
A Demonstratio bevezető részei	68
Az Elenchus	114
A nyelvtani összehasonlítás	140
A Demonstratiohoz felhasznált irodalom	168
A Demonstratio fogadtatása	176
A Demonstratio előzményei és külföldi visszhangja	187
A Demonstratio tudománytörténeti jelentősége	209
Bibliográfia	243

BEVEZETÉS

A felvilágosodás, ez a XVII. században kezdődő és az egész XVIII. században uralkodó eszmeáramlat — miként külföldön, úgy hazánkban is — magával hozta az érdeklődés felébredését, megerősödését az iránt, ami az embert körülveszi, illetőleg ami sorsának alakulását a múltban befolyásolta. A természet és jelenségei immár nem tabuk többé. A tudósok nem a bibliát tekintik a tudás fő forrásának, hanem tapasztalás, kísérletezés útján próbálják megközelíteni a valóságot. A tekintélyelvnek nincs már kor-

látlan érvénye. Az ember saját szemével próbál meggyőződni annak mibenlétéről és milyenségéről, ami érdekli: így nem marad meg sem hazája, sem földrésze határai közt, hanem tudományos expedíciókat szervez a világ legkülönbefélőbb tájaira. De nem elégíti ki tudásvágyát az, ami a Földön elérhető: fűrkészi a nagyvilág, a makrokozmosz titkait is, s így felvirágzik a csillagászat. Lerázza az ember az idő korlátait is, s tudni kívánja: kik voltak ősei és testvérei. Mindez maga után vonta a hazai tudományok fejlődését. Bél Mátyás 1735-től 1742-ig sajtó alá rendezte *Notitia Hungariae novae historica-geographica* (Az újabbkori Magyaror-

szág történelmi-földrajzi leírása) című művének öt kötetét, s ezzel megvetette a magyar földrajztudomány alapját. Ugyanő igen figyelemreméltót alkotott a történelemtudomány terén is: 1735-ben megkezdte Pozsonyban *Adparatus ad historiam Hungariae* (Források a magyar történelemhez) című munkája közzétételét, amivel mint az első hazai forráskiadvány-sorozattal a hazai történettudomány egyik úttörője lett. Megjelennek Pray György és Katona István történeti tanulmányai, amelyek nem csupán a maguk korában voltak jelentősek, hanem az utókorra is termékenyítőleg hatottak. Fejlődésnek indul a magyar irodalomtörténet-

írás is. 1711-ben megjelent, latin nyelvű *Specimenjében* Czvittinger Dávid 300 magyar írónak és más kiemelkedő személynek az adatait közölte, Bod Péter pedig *Magyar Athenásában*, 1766-ban, 500 íróat mutatott be, s már nem is latin, hanem magyar nyelven. Mindennek ismeretében nyilvánvaló: elérkezett az ideje annak, hogy a magyar nyelv múltja iránti érdeklődés is felülemelkedjék a pusztá fantaziálás szintjén, s meginduljanak a magyar nyelv eredetének kivizsgálására irányuló tudományos kutatások. Ennek az igénynek tett eleget Sajnovics János. Ezen kis kötetnek az a célja, hogy az ő életpályájával ismertesse meg

az érdeklődőket, bemutassa tudományos munkásságát és méltassa annak jelentőségét.

Tanulmányomban sokszor utalok Sajnovics fő művére, a *Demonstrációra*. Utalásaim a nagyszombati kiadásra vonatkoznak, melynek rövidítéséül a *Dem.* jelzést használtam. Egyéb rövidítés kevés fordul elő; ezek a kötet végén közölt bibliográfia segítségével külön rövidítésjegyzék nélkül is érthetők. Itt-ott szükség volt arra, hogy lapp szavakra hivatkozzam. Ezeket egyszerűsített hangalakban közlöm. Az idézett (lapp) szavakat abban a formában, amelyben Sajnovics használja őket, csak megokolt esetben, kivételesen hagytam meg.

SAJNOVICS JÁNOS IFJÚKORA ÉS A PÁLYAKEZDET

Tordasi és Kálózi Sajnovics János 1735. május 12-én született a Fejér megyei Tordas községben. Tordast a törökök a XVI. században elpusztították, de a falu a XVII. század folyamán újra benépesedett. A Sajnovics család vagyonos nemesi család volt. A családi birtok java részét János nagyapja, Sajnovics Mátyás Győr megyei főjegyző és alispán, később a kőszegi tábla elnöke szerezte. Nemesi nevét a család a családi birtokon levő két községről, Tordasról és Kálózról nyerte.

János apja Sajnovics József, anyja Peyerl Erzsébet volt. Apját a gyermek János már 1742-ben, kilenc éves korában elvesztette, s így Jánosnak és testvéreinek, valamint a családi birtoknak a gondozása anyja nyakába szakadt. Anyja másodszor is férjhez ment, s talán második férje, Persok Károly volt az, akinek a tanácsára fiatalabb fiát tanulmányai folytatása céljából kibocsátotta a családi házból. Tanulmányait János előbb a jezsuiták győri, majd pedig budai gimnáziumában folytatta. Elsősorban a természettudományok, a matematika és a csillagászat érdekelték, de szorgalmasan tanulta a latin és a német nyelvet is, mert hamarosan

belátta, hogy idegen nyelvek tudása nélkül a tudományok művelése nem lehetséges.

Döntő fordulatot hozott életében az 1748. esztendő, amikor is — tizenöt éves korában — belépett a jezsuita rendbe. Egyrészt a kor vallásos szelleme, másrészt a jezsuita rendet övező tisztelet indíthatta erre, de elhatározásába beletájtáztak családi körülményei is. Egyidejűleg lemondott minden vagyonáról bátyja, Mátyás javára. Csupán a tudománynak kívánt élni, s úgy vélte, hogy a jezsuita rendben megtalálja azt a lelki békét és nyugalmat, amely a tudományműveléshez szükséges.

Szerzetesi próbaéveit (1749—1750) Trencsénben töltötte, majd — 1751-től — Nagyszombatban végzett filozófiai tanulmányokat. Ezek befejezése után néhány évig tanárként Pozsonyban működött. Innen a jezsuiták vezetése alatt álló bécsi kollégiumba került, ahol első-sorban teológiai tanulmányokkal foglalkozott. Gazdag matematikai ismeretei, melyeket még a hazai oktatási intézményekben szerzett, lehetővé tették számára, hogy egy-idejűleg korának divatos tudományával, az asztronómiával is ismerkedjék. E tudománynak a művelése a jezsuiták körében szinte hagyomány számba ment. A rend több tagja elismert képviselője volt

az európai asztronómiának, s az első európai csillagvizsgáló intézetet is jezsuiták alapították. Rendi előljárói felfigyeltek Sajnovics csillagászati érdeklődésére, s ennek táplálására őt a már akkor is nagy tekintélyű csillagász, Hell Miksa mellé rendelték asszisztensnek a bécsi udvari csillagvizsgáló intézetbe. Hell mellett beható tanulmányokat folytatott az asztronómia korabeli eredményeinek megismerése céljából. Mestere mind tudósként, mind pedig emberként nagy hatással volt rá, hiszen Hell nemcsak csillagásznak volt tehetséges, hanem más tudományok eredményeit is figyelemmel kísérte, kapcsolatot tartott fenn egész sor

ismert európai tudóssal, s magyar származása folytán állandó érdeklődést tanúsított hazája iránt is. Nem csoda hát, hogy az ifjú Sajnovics már ekkor valóságos rajongással vette körül köztiszteletben álló tanárát.

Miután Sajnovics megszerezte Bécsben a kellő tudományos alapképzettséget, rendje 1766-ban segédfelügyelői (socius praefectus) minőségben a nagyszombati csillagvizsgáló intézetbe helyezte. Ezen intézményt Hell kezdeményezésére és tervezése szerint alapították 1751-ben. Nagyszombatban Sajnovics a jeles matematikusként és csillagászként ismert Weiss Ferenc jezsuita mellett működött. A jól

felszerelt intézetben további önképzésre és új megfigyelések végzésére nyílt alkalma, amellett Weiss is jelentékenyen gyarapította ismereteit.

A VARDŐI EXPEDÍCIÓ

Az 1768. év váratlan fordulatot jelentett Sajnovics János életében. Ez a fordulat egy csillagászati eseményhez kapcsolódik. A csillagászok kiszámították, hogy a Vénusz bolygó 1769 júniusában elvonul a Nap korongja előtt, azaz metszeni fogja a Napot és a Földet összekötő egyenest. Ez a körülmény — amint előrelátható volt — lehetővé tette a Nap parallaxisának, azaz azon szögnek a meghatározását, amely alatt az észlelő a Napról a Föld sugarát látná, ez pedig végső soron a Nap és a Föld közötti távolság

kiszámítását eredményezhette. A várható esemény élénken foglalkoztatta a szakembereket, sőt tetekre késztette a csillagászat iránt érdeklődő szélesebb köröket is. Különösen a dán királyi udvar követett el mindent a csillagászati problémák sikeres megoldása érdekében — tekintettel arra, hogy Dánia és Norvégia királya, VII. Krisztián (1749—1808) maga is foglalkozott csillagászati tanulmányokkal. Hogy a nagy eredményekkel kecsegtető megfigyeléseket minél kedvezőbb körülmények között lehessen elvégezni, Krisztián király a Dánia fennhatósága alá tartozó és az északi sarkhoz legközelebb eső Vardö szige-

tén csillagvizsgáló állomást építtetett, s tervbe vette, hogy a nagy napra tudományos expedíciót küld oda. A siker érdekében külföldi csillagászok részvételét is biztosítani kívánták, s ezért a király 1767-ben Hell Miksát kérte fel.

Hell Miksa magyar származású volt: Selmecbányán született 1720-ban. 1738-ban belépett a jezsuita rendbe. Ő tervezte a nagyszombati, az egri, a budai és a kolozsvári csillagvizsgáló intézet berendezését. Hazáját 1755-ben hagyta el végleg, amikor a bécsi udvari csillagvizsgáló intézet igazgatójává nevezték ki. Nagy volt a meglepetése, amikor 1767. augusztus végén

adjunktusa jelentette neki, hogy Bachow, Dánia bécsi követe keresi. A követ elővette Bernstroff dán udvari titkos tanácsos levelét, amelyből az tűnt ki, hogy VII. Krisztián dán király, a tudományok kedvelője és mecénása, csillagászati megfigyelések végzése végett expedíciót kíván szervezni a Jeges-tengerben levő Vardö szigetére, s azt óhajtja megtudni, vajon Hell páter hajlandó lenne-e a király költségén 1769-ben e sziget központjába, Vardöhusba utazni.

Hell jelezte készségét az expedícióban való részvételre, és szeptember 7-én már az igenlő válasz is elment Koppenhágába. Ugyanakkor azonban Hell néhány kíván-

ságát is nyilvánította. Egyebek közt azt kérte, hogy vele utazhas-
sék volt tanítványa, a nagyszom-
bati csillagda prefektusa, Sajno-
vics János is. Hell ugyanis hallott
és olvasott arról, hogy a skandináv
országokban lakó lappok nyelvét
több nyugati nyelvész a magyar
nyelv rokonának tartja, s mint-
hogy saját magyar nyelvi ismeretei
már meggyengültek, Sajno-
vicstól várta, hogy anyanyelve
ismeretében tisztázza az állítólagos
magyar — lapp nyelvrokonság kér-
dését.

Hell és Sajnovics 1768. április
28-án indultak el útjukra Bécsből,
s Prágán, Drezdán, Lipcsén és
Hamburgon át jutottak el a balti

kikötővárosig, Lübeckig. Itt hajóra szálltak, és rövid tengeri utazás után érkeztek meg Haffniába, azaz a mai Koppenhágába. A dán királyi udvar és a dán tudományos akadémia kitüntető szívélyességgel fogadta őket. Megérkezésükkor az államminiszter, a főkancellár és a dán egyház püspöke üdvözölte őket, ezt követően pedig a dán király ebéden látta őket vendégül. Egyéb dán hivatalos körök is rendkívül előzékenyek voltak velük szemben. Intézkedtek még arra nézve is, hogy jövődő tartózkodási helyükkel, Vardöhuszel az addiginál gyakoribb és gyorsabb postai forgalom létesüljön, indulásukat követően pedig a dán csillag-

vizsgáló intézet igazgatója elkísérte őket Helsingöriig, azaz a dán határig. Itt hajóra szálltak, s július 2-án már svéd területen folytatták útjukat a hegyek irányába. Miután maguk mögött hagyták Varberg városát, kompon átkeltek a Göta folyón, melynek torkolatánál terül el Göteborg, a híres tengeri kikötőváros. Útjuk magas hegyek és szakadékok közt vezetett tovább, mígnem 1768. július 10-én a svine-sundi tengeröbölnél elérték a svéd — norvég határt, majd betértek az élénk forgalmú, akkor Fredikshald, ma Halden nevet viselő városkába. Következő állomáshe-lyük már a Krisztiániának, ma Oslónak nevezett norvég főváros

volt, ahol a lakosság lelkes ünnepségben részesítette őket.

Innen veszélyes szárazföldi úton, olykor sziklák peremén haladtak tovább. Alattuk patakok zúgtak, melyeken csak hevenyészett deszkahíd vezetett át. Tanulmányútjuk közvetlen kiindulópontjába, a hegyektől és tengertől övezett, szép Trondheim városába kb. egyhónapi utazás után, 1768. július 30-án jutottak el. Innen ismét vitorlás hajóval folytatták útjukat. Hajójuk jól fel volt szerelve; a dán király rendelkezésére egy egész évre való élelmiszerral ellátták őket, s gondoskodtak számukra megfelelő ruházatról és kellő mennyiségű tüzelőről is. Hajójukon öt

tengerész, két szolga és egy szakács volt alkalmazásban. Amennyire lehetett, a part mentén igyekeztek északabbra jutni. Lenvik, Tromsö, Hammerfest voltak fontosabb állomáshelyeik. Október elsején áthaladtak a Sörö sziget melletti veszélyes tengerszoroson, s elérték Norvégia legészakibb részét. A Porsanger és a Laxe fjord bejáratától északra haladtak tovább, és — a bécsi indulást számítva — egy félesztendei utazás után, 1768. október 11-én érkeztek el tanulmányútjuk célpontjához, Vardö szigetére.

Vardö szigete az Északi-Jeges-tengerben van; majdnem egész éven át jég borítja. Központja a

vardöhusi erődtmény, melynek az volt a rendeltetése, hogy északról védje a norvég — dán királyságot. Az erődtményen kívül mindössze egy pár, mohával borított faház, egy protestáns templom és a dán király helytartójának a háza állott rajta. Katonákon s néhány állami hivatalnokon kívül kevés számú lapp család lakta a szigetet. A magával hozott ajánlólevelek hatására Hell minden támogatást megkapott. Szállást a dán király helytartójának faházában kaptak. Alighogy elhelyezkedtek, hozzáfogtak az obszervatórium megépítéséhez. Sietniük kellett, mert ezen az északi tájon november végén lebukik a Nap, s

aztán hét hétig nem látható többé. Életük különben sem volt valami nagyon nyugodalmas. A szigetet gyakran heves viharok söpörték végig. Egy éjszaka a vihar elvitte fejük fölül a tetőt, egy más alkalommal pedig úgy tönkretette hajójukat, hogy az a visszautazásra teljesen alkalmatlanná vált. Amikor azonban munkájukat a természeti körülmények lehetővé tették, igen tevékenyek voltak. A holdfogyatkozás tüneménye, a Jupiter holdjai, a napfoltok, az apály és a dagály jelensége, az égitestek magasságának meghatározása, az északi fény egyaránt foglalkoztatta őket. Tisztázni szerették volna azt is, vajon a Skandináv-félsziget

valóban emelkedőben van-e. Evégből Hell megjelölte a tengerszintet égetett téglából készített oszlopokkal. 120 év múlva ott járt s kereste ezeket az oszlopokat a kiváló néprajzkutató, Herman Ottó, de nem sikerült megtalálnia őket.

A legnagyobb esemény, amely utasainkat vardői tartózkodásuk idején foglalkoztatta és szinte lázban tartotta, mégiscsak a Vénusznak a Nap előtti elvonulása volt. Ezt a nagy élményt Sajnovics a következőképp írja le: „...Május hó 27-étől 3-áig nem láttuk a Napot, mert felhők borították az eget folytonosan; e napon, miután a Napnak megfelelő délmagasságát megállapítottuk, szintén felhők

mögé bújt az. Esti kilencz órakor ott álltunk a távcső előtt félelem és remény között, HELL, én és a nidrosiai tanuló, figyelvén, nem láthatnók-e meg az emelkedő Napon a belépő Vénust? És íme, nyílás támadt a felhőzetben s mint egy ablakon keresztül megpillantottuk a Napot és a *belépő Vénus mindkét érintkezését pompásan szemléltük. . .* Alig tartott öt perczig e látvány és sűrű felhők borították a Napot, melyekből többé ki nem bontakozott; öt óra folyásig elborult, így a kilépés érintkezésének meglátásáról le kellett mondanunk. Szomorúan, bús arcczal álltak mellettünk a vendégek, fájdalmukat és részvétöket mély csendben tanu-

sítván. Hogy mi mit éreztünk, azt elgondolhatni. Minden reményünket Istenbe vetettük. Az alatt közeledett az idő, melyben a Vénusz kilépendő volt, midőn a Nap sugarai az őt elfödő legsűrűbb felhőzetet kezdték áttörni s végre egészen szétoszlatni. Teljes fényében tündöklött ekkor a Nap és a kilépő Vénus mindkét érintkezése a legpontosabban volt észlelhető. Határtalan örömünkben álmélkodva, dicsértük az ég kegyességét. . . ez égi tünemény oly meglepő tisztasággal és a szokott mostoha időjárás közepett ily mintegy tetszés szerint elővarázsolt, legkívánatosabb derült égi körülmények közt volt szemlélhető. Én e csodára, a

míg élni fogok, hálásan fogok vissza emlékezni. Azután az ég a legde-
rültebb maradt, a Nap fogyatko-
zását legpontosabban lehetett ész-
lelni és a délkörön fel is vétetett.
Délután újra meghatároztuk a leg-
tisztább égnek megfelelő magassá-
gokat és a mikor ezek közül a leg-
utóbbit jelölöm, rögtön rettenetes
zivatar keletkezik északon, mely a
legsötétebb felhőkkel borítja be
az eget, a földet és a tengert egy-
aránt. Azóta, jóllehet ma már
hatodikát írjuk, a Napot nem
láttuk” (Herman: *Az északi madár-
hegyek tájáról* 543—4.).

A jól előkészített, gondos
megfigyelések eredményeképpen
Hellnek és Sajnovicsnak sikerült

meghatároznia a Nap parallaxisát. Ennek segítségével további számítási műveleteket végeztek, és ez — amint Zétényi Endre írja — oda vezetett, hogy Hell meg tudta állapítani a Föld és a Nap közti távolságot. Az ő mérései szerint ez a távolság 151,2 millió km volt. A XVIII. században ez bizonyult a legpontosabb eredménynek.

A siker folytán a két tudós úgy érezte, hogy végrehajtotta azt a legnagyobb feladatot, amely életükben rájuk várt, s hogy ezáltal maradandó emléket állított magának a csillagászat történetében. „Megvalósult tehát a hatalmas dán király és az egész ország kívánsága — írja Sajnovics —, eleget tet-

tünk az egész tudós világ várakozásának ...” [Sajnovics levele a Nagyszombatban tartózkodó P(ater) Splényihez. Vardö, 1769. jún. 6. Vö. Vas József: *Sajnovics két ismeretlen levele*. Új Magyar Múzeum 1857: 136.]. Tudósaink a sikerről nyomban értesítették az érdekelt koppenhágai és bécsi köröket. Magán a szigeten is lelkes hangulatban ünnepelték a dán királyt, a dán tudományos akadémiát, a vardői lakosságot és mindazokat, akiknek az expedíció megszervezésében részük volt. A vardői erődítmény parancsnoka felhúzatta a zászlót, és ágyúlövésekkel üdvözölte a csillagászok eredményes vállalkozását.

Hell és Sajnovics június 27-ig maradtak Vardö szigetén. A korábbi hazaindulásban megakadályozták őket a kedvezőtlen időjárási viszonyok.

SAJNOVICS LAPP NÉPRAJZI
ÉS NYELVÉSZETI TANULMÁNYAI

Egy leveléből következően Sajnovics először a norvégiai Finnmark tartomány délnyugati határának közelében levő Maursundban látott nagyobb számú lappot. Ide Vardö felé utaztunkban, 1768. szeptember 26-án érkeztek meg, s mivel az ellenszél akadályozta továbbjutásukat, itt töltöttek el három napot. A megérkezést követő napon naplójában Sajnovics a következő leírást adja a lappokról: „Itt nagyszámú lapp él. Alacsony természetűek, orruk többnyire kissé görbült, vidám tekintetűek, arcukba

lógó hajzatukkal, élénk tekintetükkel, ruházatukkal a magyar nép fiához sokban hasonlítanak, csak ami a sarut, közönségesen bodcsort(!) [bocskort] illeti, előlről kiemelkedő hegybe engedik a hajó orrának a mintájára. A csecsemőket csodálatosan görgetik; a fáknak nyers vagy kidolgozott bőrrel bevont kérgében a csecsemő igen kényelmesen fekszik. Az övekről különféle ékítmények, pénzek, karikák, gyűrűk stb. csüngenek alá” (vö. Kisbán; *Sajnovics János*. 34.). Azok a lappok, akikkel Sajnovics itt, Maursund vidékén találkozott, ún. tengeri lappok lehettek. Ezek többnyire elszegényedett rénszarvastenyésztő lappok

utódai; norvégok és finnek szomszédaiként egész esztendőn át ugyanott laknak, s szerény megélhetésüket halászáttal biztosítják.

Vardö felé továbbhaladva a Magerö szigetén levő Kjelvik környékén volt Sajnovicsnak ismét alkalma lapp telepésekkel találkozni. Ide 1768. október 3-án érkeztek el. Az itteni lakosokról október 6-án ad leírást naplójában; minthogy azonban a norvégok a lappokat is finneknek nevezik, nem bizonyos, hogy észrevételei kizárólag lappokra vonatkoznak. Leírásából különben is az látszik, hogy benne nem csupán saját megfigyeléseire támaszkodott, hanem értékesítette az egész lapp népről

szerzett ismereteit. Itt következő megállapításai ugyanis többféle lappokról szólnak: „A finn [=lapp] ház, még ha paraszté is, száanalomraméltó. Egy család öt, tíz, esetleg tizenkét főből áll. A sátrakat szövethől készítik. Fölül mindig van nyílás. Az elejtett vadakat nem a rendes ajtón, hanem tisztaság okáért a melléknyíláson, oldalt viszik be. A hegyeken télvíz idején változtatják lakóhelyüket. Vándorlás közben a csillagok pályája szerint igazodnak el, miként a hajósok a tengeren. Vagyonuk rénszarvasokban van. A szegényebbeknek 50, az igen gazdagoknak 400 — 500 rénszarvasuk is van. Több kisebb család együtt lakik. A születő gyer-

meknek az atya és a keresztszülők rénszarvasokat ajándékoznak; ezek azután elszaporodnak. A királynak adó fejében 2 — 16 ércmárkát fizetnek. Kiváló vadászaik medvékre, farkasokra, főkép rókákra vadásznak. Már mind keresztények. Akik a tengernél laknak, azoknak házai sütőkemence mintájára kőből vannak, halászatból élnek, terményeiket a kereskedőkhöz viszik; a hatóság megállapította áron eladják, a kereskedőtől a kölcsönösen megállapított áron cserébe megkapják a szükséges árukat, amelyeket minden évben a *koppenhágai kereskedelmi társaság* útján engednek át nekik” (i. m. 34).

Sajnovics további megfigyelései már a Vardö szigeti lappokat illetik. Legrészletesebben Benkő Miklóshoz, a budai jezsuita kollégium kormányzójához írt, 1769. április 5-én kelt levelében szól róluk: „A lappok hegy- és erdőlakók, tengerre csak akkor szállnak, ha baj éri őket, a nyarat sátrakban töltik, a télre csaknem földalatti gunyhókba vonulnak. Gazdaságuk és mindenök a tarándszarvas. Menél több tarándja van a lapplandinak, annál gazdagabb. A hol a lapp mohát talál a hegyeken, ott letelepedik. Amint ezt állatai lelegelték, összeszedi sátorfáját és családotól más hegyekre vándorol s ott addig marad, míg szarvasai eleséget talál-

nak, e nép tehát vándornép. Szarvasa tejjel, vajjal, sajttal és hússal látja el, bőréből ruhát készít magának. Egy része bocskort hord, a másik csizmafélét; gatyát mindegyik visel, e fölött pedig ágyéktól bokáig érő szűk nadrágot, hasonló a magyarhoz. Az ing fölül egy szűk ujjú, térdig érő, zsák szerű köntöst húznak, melyet zsinórral vagy övvel szorítanak a testhez, a nyakravalónak két vége a mellre csüng le és zacskónak használtatik; az egyikben tartja a lapp aczélját és tűzkövét a tűzcsiholásra, a másikban pénzét, vagy valamely értékesebb tárgyát. Haja nyiratlan, fejét kalpagféle süveg födi. Téli összes öltözete bőrből áll. A nők

úgy öltözködnek mint a férfiak. Termetök nem magas, arcuk nyílt, természetök vidámságra hajló; jó kedvökben nem szokatlan, hogy midőn a norvégek társaságából hazatérnek, azok beszédmódját és cselekvésmodorát eltulajdonítják és utánózzák, úgy hogy tényleg színjátékbódékban véled magadat, midőn az egyes lapp egy egész norvég társaság minden tagját személyenként arc- és tagjátékkal mimelve utánozza. Szarvasaikat míg fiatalok, nem bocsátják áruba; azért a szép tarándbőr drága és ritka dísz az előkelő norvégek köpenyein. Ha szerencsétlenség fosztja meg a lappot szarvasaitól, tönkre megy, lakát a tengerparton kénytelen

elhelyezni, olyankor halászatból él. Némelykor járványos a tarándszarvas kidőlése, és végínségre jut ekkor sok lapp is. Szállítási illetőleg közlekedési eszközük fölötte nyomorult, ez az említett *pulke*-féle csónak-szekérmű mindene, egy valóságos csónak, mely elé a tarándszarvas van kötve. . . A hajtó benne ül és gyeplőül tartja a kötelet, megindítván az állatot, melyet hegyen-völgyön, síkon-szirten egyforma sebességgel hajt. A csónak ilyenkor jobbra-balra farol. A friss és elég mély hóban ez nem is kellemetlen; de ott, hol sziklák állanak ki vagy talán fatörzsek veszélyeztetik a menést, nagy óvatosságra van szükségük, hogy

az egyensúlyt megtartsák, mely ha egyszer elveszett, a szekérmű konokul oldalra fekszik és csúful össze-vissza ránczigálja az utast, akit azért rendesen úgy oda kötnek a csónakhoz, mint a csecsemőt a bölcsőhöz szokták” (l. Herman Ottó: *Az északi madárhegyek tájáról* 539—40.).

A közölt napló- és levélrészletek Sajnovics élénk néprajzi érdeklődéséről, jó megfigyelőképességéről tanúskodnak, de persze nem szabad elfelejtenünk, hogy a lapokat nem mai életviszonyaik közt, hanem az 1760-as évek művelődési szintjén és a gazdasági élet akkori körülményei között mutatják be.

Sajnovicsnak a lapp *nyelv* iránti érdeklődése a lappok iránti néprajzi érdeklődéssel egyidejűleg ébredt fel. A nyelvvel való foglalkozását korántsem szabad valamilyen nyugodt, zökkenők nélküli és könnyű dolgozószobai munkának képzelnünk, mindenekelőtt pedig hangsúlyoznunk kell, hogy Sajnovics nem volt nyelvész. Vardői utazása előtt a lapp nyelvet még csak könyvekből sem tanulmányozta, s nyelvtudománnyal nem foglalkozott. Mind előtanulmányai, mind pedig érdeklődése szerint inkább matematikusnak és csillagásznak mondhatnók, s így a nyelvtudomány teljes értékű műveléséhez hiányzott nála egyrészt

az az elvi megalapozottság, amelyre minden tudomány műveléséhez szükség van, másrészt pedig a nyelvészeti munkában való módszerbeli jártasság. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy vardői utazása során Sajnovics nem egy egységes lapp nyelvet, hanem több különféle lapp nyelvformát ismert meg. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanunk, hogy lapp „nyelv” gyakorlatilag nincs is. A lappok négy országban: Norvégiában, Svédországban, Finnországban és a Szovjetunió északnyugati részében, óriási területen szétszórva élnek. Egymás nyelvét még az egyazon ország határain belül élő lapp népcsoportok is leg-

feljebb csak részben értik meg. Az észak-svédországi ún. hegyi lappok nem értik meg a Közép-Svédországban élő, ún. déli lappokat. A hegyi lappok nem értik meg a Kola-félszigeten élő ún. keleti vagy orosz-lappokat. A lapp nyelvjárások száma oly nagy, hogy állíthatjuk: Földünk még nem hordott hátán olyan nyelvtudóst, aki olyan értelemben tudott volna lappul, hogy beszélte volna valamennyi lapp nyelvjárást. Amikor tehát Sajnovics „lapp” nyelvtudásáról beszélünk, eleve csak a lapp nyelv valamilyen korlátozott ismeretére gondolhatunk. A lapp nyelv tanulmányozásának további nehézségeiről szükségtelen bármit

is előrebozsátanunk. Ír róluk eleget *Demonstratiójában* maga Sajnovics. Hadd szóljon itt is ő maga.

Első benyomásait a lapp nyelv-
ről tudósunk ugyanott szerezte,
ahol először látott nagyobb számú
lappot, azaz Maursundban.

Itt meglátogatták a városbeli
kereskedőt, s találkoztak nála Daass
misszionáriussal, aki a közeli ten-
gerparton halászatból élő lappok
körében fejtett ki lelkipásztori
tevékenységet. Közülük egy vélet-
lenül épp akkor, amikor utasaink
ott tartózkodtak, belátogatott Ma-
ursundba, s a misszionárius kéré-
sére elimádkozta a miatyánkot. Az
ima hallása meglepő élmény volt
Sajnovics számára. Azt írja: né-

hány szót meg is tudtak érteni, a többinek a kiejtés módja pedig olyan volt, mintha csak magyar ember szájában formálódtak volna. A lapp miatyánk Hellre is nagy hatással volt: megerősítette őt abban a meggyőződésében, hogy a finnek, a lappok és a magyarok nyelvrokonai egymásnak. Ettől a naptól kezdve Sajnovicsnak nem is volt többé nyugalma: Hell, mint-hogy ő maga más feladatokkal volt elfoglalva, állandóan biztatta, hogy járjon végére a magyar és a lapp nyelv közti egyezéseknek. Sajnovics nem valami nagy önbi-zalommal kezdte meg munkáját, nem tudta hogyan fogjon hozzá. A lapp nyelv megismeréséhez nem

volt egyéb segédeszköze, mint egy lapp nyelvtan és egy szójegyzék, amellyel Storm titkos tanácsos ajándékozta meg őket Krisztiániában. Mindkét művet a trondheimi lapp szeminárium professzora, Knud Leem írta. Leem kiváló ismerője volt a lappok viszonyainak és a lapp nyelvnek, műveivel azonban Sajnovics nem tudott boldogulni, mert a nyelvtan dánul volt írva, s szótárában a lapp szavak dánul voltak értelmezve. Külön nehézséget jelentett az a körülmény, hogy könyveiben Leem a lapp szavakat a dán helyesírás szabályai szerint írta, s minthogy Sajnovics nem tudott dánul, még csak azt sem tudhatta, hogy a Leem-

féle művekben közölt lapp szavakat hogyan kell olvasni. Nem csoda hát, hogy csillagász nyelvészüinknek nem volt nagy kedve a lapp nyelvvel való foglalkozáshoz. Ámde egy nap lappok érkeztek hozzájuk a hegyekből rénszarvasaikkal együtt. Hell kívánságára Sajnovics behívott közülük néhányat szobájukba, s elkezdte kérdezgetni tőlük különféle tárgyak neveit. Hallván a lappok beszédét, egyrészt azt tapasztalta, hogy a lapp hanglejtés meglepően emlékeztetett a magyarra, másrészt észrevette hogy sok hasonlóan csengő szónak a jelentése is azonos. Ezek után Sajnovicsnak is megjött a kedve a lapp nyelvtanulmányokhoz.

A hallott szavakat gondosan papírra vetette, mégpedig magyar helyesírással. Később, Vardö szigetén többször adódott lehetősége ugyanilyen munkára. Minthogy azok a lappok, akikkel kapcsolatba került, különféle nyelvjárásokat beszéltek, szójegyzéke nemcsak terjedelemre nőtt meg, hanem nyelvjárástani szempontból is értékes volt. Minthogy most már ő sem kételkedett a magyar és a lapp nyelv rokonságában, teljes erővel végezte a nyelvi vizsgálatokat. Hogy leküzdje azt a nehézséget, amely szótárának dánnyelvűsége folytán adódott, elhatározta, hogy a dán értelmezéseket lefordítja latinra. E munkában Kauriing var-

dőii pap jött segítségére, aki oly buzgalommal végezte feladatát, hogy az olyannyira áhított lapp — latin szótár néhány héten belül készen állott. Ezután már gyorsabban haladt a lapp és a magyar közös szókincs felderítése. Mivel azonban Sajnovics — amint ő maga írja (l. 25.) — tisztában volt azzal, hogy két nyelv rokonsága csupán szóegyezések feltárása útján nem bizonyítható be, hanem ahhoz szükség van ragozás- és szóképzésbeli egyezések kimutatására is, eltökölte, hogy elolvassa Leem dánul írt lapp nyelvтанát. A könyv tartalmának megismeréséhez ismét Kauriing segítségét vette igénybe, s Leem nyelvтанából pontosan fel-

jegyezte azokat a szabályokat, amelyekre összehasonlító munkájához szüksége volt. Ezek után sem állíthatjuk azonban azt, hogy munkája immár könnyű lett volna. Nem állíthatjuk ezt egyebek közt azért sem, mert Leem nyelvtanából a lapp nyelvet nem volt könnyű megismerni. „Die Darstellung in der Grammatik Leems war weitläufig und schwerfällig . . . Er stellt eine verwirrende Menge Regeln und Paradigmen auf und weiss nicht, die sprachlichen Erscheinungen unter wenige Hauptregeln zu sammeln” — írja Leemről, illetőleg nyelvtanáról J. Qvigstad norvég lappológus, a lapp nyelv és a lapp nyelvtani irodalom

kiváló ismerője. Ehhez járult még az a nehézség, hogy a bonyolult hangjelölés miatt a Leem műveiben előforduló lapp szavak ejtismódját — legalábbis munkája első szakaszában — csak akkor tudta tisztázni maga számára, ha módjában volt azokat Vardö szigetére elvetődő lappok szájából is hallani. Ez a körülmény indította Sajnovicsot arra, hogy Leem ortográfiáját megreformálja, jobban mondva új, magyar alapú helyesírással helyettesítse. Ezen új írásmódnak a kidolgozása azonban — mint maga Sajnovics írja (Dem. 37—8.) — sok kísérletezéssel és tetemes fáradsággal járt. Mindamellett úgy vélekedett a szerző, hogy

e munka elkerülhetetlenül szükséges, mert ennek elvégzése nélkül a magyar olvasókat nem tudná meggyőzni a lapp és a magyar nyelv rokonságáról. Hiszen, ha a lapp szavakat át nem írja, a magyar olvasók nem látták volna az idézett lapp és magyar szavak hasonlóságát. El kell ismernünk, hogy ezen érvelésben Sajnovicsnak sok igazsága van: minthogy a dán helyesírás, úgyszintén a Leem-féle lapp ortográfia sajátosságai Magyarországon nyilvánvalóan teljesen ismeretlenek voltak, valóban nehéz lenne elképzelni, hogy a magyar olvasók a Leem-féle hangjelöléssel írott szavak hangalakjáról helyes képet tudtak volna alkotni

maguknak. Enélkül pedig csak-
ugyan teljesen kárba veszhették
volna Sajnovicsnak az a fáradsága,
hogy meggyőzze népét a lapp —
magyar nyelvrokonságról.

Már e könyvecske elején említettem: az a terv, hogy Sajnovics ismerkedjék meg a lapp nyelvvel és formáljon magának véleményt a lapp és a magyar nyelv esetleges rokonságának kérdésében, Hell Miksától származott. Szóba került már Sajnovicsék útjának az a mozzanata is, amely megerősítette Hell hitét a lapp és a magyar nyelv rokonságát illető feltevésben. Tudjuk, hogy ez a mozzanat a lappokkal való maursundi találkozás volt, melynek alkalmával utasainknak módjukban volt hallani a lapp nyelvű

60

miatyánkot, s ennek során azt a benyomást szerezték, hogy hangzásra a lapp nyelv igen közel áll a magyarhoz. Ezen maursundi találkozás elbeszélése után írja Sajnovics a *Demonstratió*ban (22—3.), hogy e naptól kezdve Hell állandóan ösztönözte őt a lapp és a magyar nyelv közötti egyezések tanulmányozására. Ugyancsak a *Demonstratió*ból tudjuk azt is, hogy amikor Sajnovics a munkájával járó sok és szinte leküzdhetetlennek látszó nehézség miatt el-elcsüggedt, ismét Hell volt az, aki bátorította, segítségére sietett, felvilágosításokkal és tanácsokkal látta őt el (*Dem.* 131—2.). Arról is a *Demonstratio* tájékoztat bennünket, hogy

Vardö szigetén Sajnovics milyen módszerrel és milyen eredménnyel végezte lapp nyelvi tanulmányait; itt olvashatjuk ugyanis azt, hogy a szigetre ellátogató lappoktól szavakat kérdezett ki, s azokat feljegyezte. Ugyanezen forrásból következtethetünk arra is, hogy az a szóanyag, amelyet jegyzetkönyvében Sajnovics rögzített, tetemes mennyiségű lehetett. Hiszen a lapp—magyar szóegyeztetéseit követő szakaszban világosan megmondja: összehasonlító szójegyzéke lényegesen hosszabb lenne, ha felhasználta volna azokat a lapp szavakat is, amelyeket csak jegyzetkönyve tartalmaz. Végül, ami még a *Demonstratio* keletkezésének előz-

ményeit illeti, kétségtelen az is, hogy Sajnovics és Hell már Vardö szigetén teljes meggyőződéssel vallották, hogy a lapp és a magyar nyelv valóban rokon egymással („Jam Wardoehusii, dum convenientiam Idiomatis Ungarici cum Lapponico certam, demonstratamque habebamus, . . .”, 33. l.).

Noha mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a *Demonstratio* keletkezésének sok és lényeges előfeltétele már Vardö szigetén megvolt, ugyanakkor az eddigi általános nézettel szemben úgy látom, hogy a *Demonstratio* megírása teljes egészében a Koppenhágába való visszaérkezést követő időre esett. Ez kiderül magából a *Demon-*

*stratió*ból. Amint a szerző írja (III. l.), Finnmarkból Koppenhágába való visszaérkezése után ő tisztában volt azzal, hogy a lapp és a magyar nyelv rokonsága másképp, mint egy olyan értekezés útján, amely ennek bizonyítását céljául tűzi ki, nem igazolható, legalábbis azok számára nem, akik nem ismerik ezen két nyelvet. Minthogy a koppenhágai tudósok nézete ugyanez volt, többségük biztatta Sajnovicsot, hogy írjon egy ilyen értekezést, sőt a biztatáson túlmenően segítségét is felajánlotta: megígérte, hogy előteremti számára azokat a könyveket, amelyek a szóban forgó értekezés megírásához szükségesek. E könyvekre két okból is szüksége

volt Sajnovicsnak: egyrészt ő, amint *Demonstratiójának* idézett helyén maga őszintén megírja, vardői útja során annyira nem tanulta meg a lapp nyelvet, hogy a lappok beszédét megértette volna, másrészt a lapp nyelvről és annak rokonsági kapcsolatairól szóló korábbi irodalom sok olyan értékes megállapítást tartalmazott, amelynek Sajnovics hasznát vehette. A megígért könyveket — olvassuk a *Demonstratióban* — Sajnovics hamarosan meg is kapta, s ezt követően hozzá is fogott értekezése írásához. Tudósaink 1769. október 17-től 1770. május 22-ig tartózkodtak Koppenhágában. Ha ez a hét hónap nem is volt valami sok

egyrészt a lapp — magyar nyelv-
rokonságról szóló irodalom tanul-
mányozásához, másrészt a *Demon-*
stratio megírásához, mindenesetre
elegendőnek látszik ahhoz, hogy
leforgása alatt Sajnovics tanulmá-
nyának elkészülését el tudjuk kép-
zelni. Igaz: művét a szerző naplója
adatai szerint a dán királyi tudo-
mányos akadémia tagjainak —
három ülésen — már 1770. január
19-e és február 9-e között bemutat-
ta. Ezt az adatot azonban nem kell,
de talán nem is szabad úgy értel-
meznünk, hogy ezen alkalmakkor
Sajnovics a már kinyomtatott
Demonstratiót, vagy annak akár
csak kész kéziratát olvasta volna
fel. Az 1769. október 17-e és 1770.

január 19-e között eltelt rövid idő alatt Sajnovics aligha írhatta meg *Demonstratióját*, s még kevésbé gondolhatunk arra, hogy ez idő alatt az már a nyomdából is kikerült. Azt tartom valószínűnek, hogy az említett felolvasóüléseken Sajnovics csak műve gondolatmenetéről és főbb eredményeiről számolt be, a *Demonstratio* nyomdai munkálatai azonban az 1770. februárját követő hónapokra teendők. Annyi mindenesetre tény, hogy a latin kéziratnak már jóval május közepe előtt készen kellett lennie, mert az ennek alapján készült dán fordítás kézirata már 1770. május 18-án a dán tudományos akadémia birtokában volt.

SAJNOVICS TANITÁSA
A MAGYAR—LAPP
NYELVROKONSÁGRÓL
ÉS A NYELVEK ÉLETÉRŐL

A DEMONSTRATIO BEVEZETŐ RÉSZEI

Sajnovics nyelvészeti műve 1770-ben Koppenhágában jelent meg először, latin nyelven. Teljes címe: *Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse.* A koppenhágai kiadást — valószínűleg csak 1771-ben — követte egy hazai kiadás; ez Nagyszombatban (Trynaviae) láttott napvilágot. A koppenhágai kiadást M. R. Fleischer lefordította dánra. A dán kiadás a dán tudományos akadémia („Kiöbenhavnske Selskab”) „Skrifter” című sorozatának X. köteteként (Hafniae.

1770) jelent meg; címe *Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme*. Az előszót a szerző a dán tudományos társasághoz intézte. Azt fejti ki benne, hogy matematikus létére miért hivatott tanulmánya megírására. Rámutat, hogy előtte már számos külföldi tudós — például az ifjabb Rudbeck — hirdette, hogy a magyar, a finn és a lapp nyelv rokon egymással, de állításukat nem tudták bebizonyítani, mert közülük csak kevesen ismerték jól a finn és a lapp nyelvet, a magyart meg jóformán egyáltalán nem, s így aztán azt sem tudták megmondani, hogy az állított nyelvrokonság miben áll. Más azonban a *Demonstratio* szer-

zójének helyzete! Ő magyar szülőtől Magyarországon született, ott is nevelkedett, s ugyanakkor a dán király meg Hell jóvoltából ellátogathatott Vardöhusbe, ott lehetett majdnem egy kerek esztendeig, kapcsolatot tarthatott fenn lappokkal, összehasonlíthatta kiejtésüket és szavaikat a magyarokéival. Neki — reméli — sikerült bebizonyítania a magyarok és a lappok nyelvének rokonságát, mégpedig oly meggyőzően, hogy a jövőben azon tudósok közül, akik elolvassák értekezését, egy sem lesz olyan, aki e rokonságban tovább kételkednék. Kifejti Sajnovics röviden azt is, hogy miként képzei el e nyelvi rokonság törté-

nelmi előzményeit. Úgy véli, hogy a lappok, finnek és a magyarok elődei azonosak: leszármazottai egy nagymúltú, hatalmas népnek, melynek lakóterülete a norvégiai Finnmarktól Finnországon és Tatórföldön keresztül egészen Ázsiáig kiterjedt. Amíg azonban e nép nyelve a lappok körében minden gondozás és csiszolás híján maradt, Finnországban kedvezőbb körülmények közt fejlődött tovább, Magyarországon pedig teljes virágzásig jutott el. Itt e nyelv — véli Sajnovics — már Attila és Szent István király kora óta gyökeret vert s oly teljességgel kibontakozott, hogy nem marad el sem a keleti, sem pedig a nyugati nyelvek

mögött, sőt fölülmúl közülük sokat mind szókészlete gazdagságával, mind csattanós rövidségével, mind pedig a lelki élet finomságainak kifejezésére való alkalmasságánál fogva. Mindamellett a lapp nyelv sem valamilyen vad, nehézkes, imígy-amúgy összetákolt nyelv ám —, folytatja a szerző. Ha helyesen használják, mind régiségénél fogva, mind pedig nyelvtani fejlettségével, kifejezőerejével és hangzásának szépségével fölötte áll a nyelvek többségének, s nagyon is megérdemli, hogy — amiként a dán király és minisztérium tervezi — megmentse a kihalástól, és minél több gondot fordítsanak ápolására.

Kitér Sajnovics az általa tanulmányozott lapp nyelvjárás közelebbi és távolabbi kapcsolataira is: tisztában van azzal, hogy a Finnmarkban beszélt lapp nyelv nem áll egyedül, hanem együvé tartozik a Svéd- és Oroszországban beszélt lapp nyelvvel, sőt a finnel is, s kifejezi egyben azt a meggyőződését, hogy a finnek közül nyelvi szempontból a karjalaiak állnak a magyarokhoz legközelebb. Mindamellet — jelzi a szerző előre — értekezésében csak a finnmarki lappok és a magyarok nyelvét fogja vizsgálni, mert ha sikerül bebizonyítania, hogy a magyaroktól legtávolabb lakó finnmarki lappok nyelve rokon a magyarral, akkor

szerinte magától értetődő, hogy a közelebb lakó lappok és a finnek nyelve is „megegyezik”, azaz rokon a magyar nyelvvel. Ezek után rátér annak részletes kifejtésére, hogy miben látja a magyar és a lapp nyelv rokonságának bizonyítékait.

Mindenekelőtt arról győző meg bennünket, hogy a magyar és a lapp nyelv anélkül is rokona lehet egymásnak, hogy a két nyelv beszélői megértenék egymást. Olyan tény ez, amelynek igazságát napjainkban sem tudjuk eleget hangsúlyozni. A nyelvek ugyanis — amint Sajnovics igen világosan kifejti — sokat és gyorsan változnak az idők folyamán, s ezek a vál-

tozások az ősi rokonságot elhomályosíthatják. A németek közül is — írja Sajnovics — csak kevesen értik meg a régi könyveket, a norvégok nyelve pedig annyira megváltozott, hogy kénytelenek voltak törvényeiket újnorvégra lefordítani. Ugyanígy változott az idők során a magyar és a lapp nyelv is. Az utóbbi egyben sok nyelvjárásra bomlott, s ezek közt oly nagy különbségek fejlődtek ki, hogy például a hegyi lapp nem érti meg a tengeri lappot, nem is beszélve a svéd lappról. Hogy pedig a magyar nyelv nagymértékű változását igazoljuk, elég csak a *Halotti Beszédre* utalnunk. De ha a lapp és a magyar nyelv önálló fejlődése

során ennyire megváltozott, akkor a lappok és a magyarok — folytatja Sajnovics — csak az esetben érthetnék meg egymást, ha mindkettőjük nyelve ugyanazon módon változott volna meg. Minthogy azonban ez lehetetlen, következőleg a két nyelv beszélői sem érthetik meg egymást. De hát nem értik meg egymást a dánok, az angolok és a hollandok sem, noha nyelvük közös eredetű! Ugyanezt mondhatjuk a szláv és a román nyelvek beszélőiről is. Ámde ha nem a kölcsönös megértés, akkor mi az, ami a nyelvek rokonságát bizonyítja? — kérdi Sajnovics. Úgy véli: a hangtani hasonlóságok, valamint az egyezések a szókészlet és a nyelv-

tani elemek, azaz a ragok, jelek és képzők körében.

Mielőtt azonban elkezdené a magyar — lapp nyelvrokonság bizonyítékainak feltárását, beiktat értekezésébe egy — talán úgy minősíthetnénk — ismeretterjesztő fejezetet arról, hogy a nyelvek rokonságának vizsgálatakor mi mindent kell figyelembe vennünk. Sokan ugyanis úgy próbálják különféle nyelvek rokonságának a kérdését eldönteni, hogy összehasonlítanak egymással két, különböző nyelven írt, de azonos tartalmú szöveget, s a nyelvrokonság kérdésében aszerint foglalnak állást, hogy a két szöveg szóanyaga megegyezik-e egymással, avagy nem. Ezen el-

járással — mondja Sajnovics — csak az esetben juthatunk helytálló eredményre, ha tekintettel vagyunk három lényeges körülményre.

Mindenekelőtt számolnunk kell azzal — fejti ki szerzőnk —, hogy a nyelvek szókincse nem állandó, hanem változik, s a szókincs változása más-más nyelvben különféleképp történhetik. Állítását a magyar és a lapp nyelvre való hivatkozással világítja meg. Tudvalevő — írja —, hogy a lapp nyelven nyomtatott szövegek vallásos tartalmúak, s azonos tartalmú vallásos szövegek vannak szép számmal magyar nyelven is. De kívánhatjuk-e, hogy a bennük rejlő gondolati tartalom azonos szavakkal

legyen kifejezve? Semmi esetre sem! Hiszen a kérdéses lapp szövegek éppen tartalmukból kifolyólag nem csupa ősi szót tartalmaznak, hanem egy sereg olyan szót is, amelyet a misszionáriusok találtak ki, illetőleg kezdtek el új jelentésben használni, amikor a szóban forgó szöveget valamilyen más nyelvből lapp nyelvre fordították. Tolmácsolni akarván ugyanis a lappok számára az idegen nyelvű szövegben foglalt gondolatokat, sokszor abba a nehézségbe ütköztek, hogy a megmagyarázandó és kifejezendő fogalmaknak nem volt nevük a lapp nyelvben. Ilyenkor hol úgy segítettek magukon, hogy a lappok számára ismeretlen foga-

lom jelölésére valamilyen idegen szót, vagy korábban más jelentésben használt lapp szót alkalmaztak, hol pedig körülíráshoz folyamodtak. Ennek az lett a következménye, hogy a lapp vallásos szövegek idegen szavakkal telítődtek meg, illetőleg idegen nyelvi kifejezések mintájára alakult tükörkifejezésekkel gazdagodtak. Ilyenformán azonban a lapp vallásos szövegek távol állnak attól, hogy őket ősi lapp szavakkal írott szövegeknek mondhatnók. S ezenkívül tekintetbe kell vennünk azt is, hogy annak idején a magyarok hittérítőinek ugyanazon nehézségekkel kellett megküzdeniük, mint később a lapp misszionáriusoknak, s így nekik

viszont új magyar szavakat kellett alkotniuk! Mindkét nép számára ismeretlen volt például a keresztény isten fogalma. Hogy ezt az új fogalmat a lappok számára érthetővé tegyék, a lapp misszionáriusok úgy jártak el, hogy nevüül lefoglalták a lappok régi bálványának a nevét, az *Ibmel* szót. A magyarok hittérítői azonban más módon oldották meg feladatukat: ők viszont az *isten* szót honosították meg a magyar nyelvben. Így hangzik ma ezen általánosan ismert fogalom neve a két nyelvben egészen másképpen. Ami még a szókészlet mineműségét illeti, vég nélkül sorolhatná — mondja Sajnovics — azokat a szavakat, ame-

lyek gyakoriak a lapp nyelvű könyvekben, sőt — részben — a mindennapi lapp beszédben is használatosak, mégsem tekinthetők igazi lapp szavaknak, mert nem tartoztak a lapp nyelv ősi szókincséhez, hanem jövevényszavak, melyeket a lappok norvég avagy svéd szomszédaiktól vettek át. Egyebek közt ilyen a kenyér neve, a *leibe* is. Bármennyire hozzátartozik is életünkhöz a kenyér, Sajnovics nem hiszi — s ebben ismét helyes meggondolás vezérli —, hogy a *leibe* ‘kenyér’ szó ősi tartozéka a lapp szókincsnek. Egyrészt tudja azt, hogy a kenyér a lappok körében sok évszázadon át ismeretlen volt, másrészt eszébe jut a

német „*Lab*” [!] és az orosz „*Gleba*” szó, s így két okból is azt gyanítja hogy a *leibe* idegen eredetű a lapp nyelvben. Ugyancsak idegen eredetűeknek tartja — mégpedig mai tudásunk szerint is teljes joggal — a tudományok, a művészetek, a hadakozás, az állami élet, a földművelés és a hajózás terminológiáját, nemkülönben a legtöbb négylábú állatnak és hálnak a nevét. Legalábbis e szavaknak egy részét a lappok a norvégoktól vették át. Igaz, hogy idegenektől kölcsönöztek sok szót a magyarok is, de semmi esetre sem a norvégoktól, s innen ered a két nyelv szókincsének oly jelentős mértékű különbözése.

A másik körülmény, amelyet a nyelvhasználóknak nyelvek rokonsági kapcsolatainak megítélésakor figyelembe kell venniük, az, hogy végső soron azonos szavak is különbözhetnek egymástól. Amiként egykor azonos szavaik későbbi, eltérő irányú fejlődése miatt egy-egy nyelv *nyelvjárásai* annyira különbözhetnek egymástól, hogy beszélőik nem értik meg egymást, ugyanúgy a ma különböző, de közös előzményre visszamenő *nyelvek* szavai is különbözhetnek egymástól, s ez a különбözés azt a benyomást keltheti, mintha az összehasonlított szövegekben előadott gondolatok különböző szavakkal lennének kifejezve. Amíg a

szavak nyelvjárási és nyelvi különbözésének szabályosságáról nem volt fogalma, addig — úgymond Sajnovics — sohasem gondolta volna, hogy a *Giv mig en Drick Vand* [adj nekem egy korty vizet'] dán mondat ugyanazt jelenti, mint a német *Gib mir einen Trunk Wasser*. Attól a tévedéstől, hogy eredetük szerint azonos szókat különböző szóknak véljük, csak az esetben mentesülhetünk, ha az egymástól eltérő alakú szókat pontosan megvizsgáljuk, és tisztázzuk, hogy miben is áll különbözésük. Ha így járunk el, rájövünk, hogy a különbözés ellenére sok esetben végső soron ugyanazon szóval van dolgunk (vö. *Dem.* 17.). Ez a nyilat-

kozat — homályossága ellenére is
— nyelvészek részéről a legnagyobb
figyelemre tarthat számot, mert
azt lehet kiolvasni belőle, hogy
Sajnovics — noha nem han-
gokról, hanem betűkről beszél —
már tisztában volt a szabályos
hangmegfelelés fogalmával.

A harmadik körülmény, amely
a felületes vizsgáló szeme előtt elta-
karhatja a meglevő nyelvi rokon-
ság jeleit, a helyesírások különbö-
zése. A különféle nyelvek ugyanis
ugyanazon hang jelölésére nagyon
különböző betűket, illetőleg betű-
csoportokat használnak, s aki ezzel
nincs tisztában, az a hangjelölés-
beli különbözőségben hajlandó
kiejtésbeli különbséget látni. Külö-

nös óvatosságra van szükség —
vallja Sajnovics — a lapp nyelvvel
kapcsolatban, hiszen e nyelv he-
lyesírása rendkívül sokat válto-
zott, sőt — azt mondhatjuk —
nincs két író, aki lapp nyelvű mű-
vében ugyanazt a helyesírást hasz-
nált volna. Nagymértékben
különbözik a magyar helyesírás-
tól Sajnovics főforrásainak, azaz a
Leem-féle szójegyzéknek és nyelv-
tannak a helyesírása is, úgyany-
nyira, hogy aki ezzel nincs tisz-
tában, az valóban nem találhat
semmilyen egyezést a magyar és
a lapp nyelv között. A magyar
és a lapp szavak egyezése csak
az esetben látható könnyen és
világosan, ha mindkét nyelv hang-

jainak jelölésére azonos ortográfiát használunk.

Ezen előismeretek közlése után — könyvének harmadik fejezetében — rátér Sajnovics a magyar és a lapp nyelv közti egyezések bemutatására. Mindenekelőtt azon összbenyomásra vonatkozó észrevételeit közli, amelyet a lapp nyelv hallása reá tett. Mindennapi tapasztalatból tudjuk, hogy a különféle nyelveket — anélkül, hogy bármit is értenénk belőlük — csupán hangzásuk alapján meg lehet különböztetni egymástól. Majdnem minden nyelvben vannak olyan sajátos magánhangzók, más-salhangzók, illetőleg „szótagok”, amelyek másokban nincsenek meg.

A magyar nyelvnek is olyan sajátos csengése (hangállománya) van, hogy különbözése a környező népek nyelvétől csupán ennek alapján is nyilvánvaló. Ez a magyarázata annak, hogy bármily sok nyelvet beszélnek is a magyarok hazájában, ezeknek a magyarral való rokonságát senki sem vallja, sőt maguk a magyarok azt tartják, hogy nyelvük anya nélkül született („*lingua sine Matre genita*”). A magyar nyelv hangtani sajátosságainak a folyamánya, hogy azt az idegen nem tudja igazán jól megtanulni; ha csak a száját kinyitja, legtöbbször észrevesszük, hogy idegennel van dolgunk, még akkor is, ha gyermekkor óta magyar

környezetben nőtt fel az illető. Egyebek közt a magánhangzók bősége meg a „folyékony” mássalhangzók (*consonans liquescens*) előfordulása teszi nyelvünket oly nehezen elsajátíthatóvá. Rámutat ezután Sajnovics helyesírásunk bonyolultságára is mint olyan körülményre, amely az idegennek nehézségét okoz. Példaként a jésített, a sziszegő és a suttogó mássalhangzók, valamint az affrikáták jelölésmódjára utal. Ámde nem egyszerűbb a lapp hangállomány és helyesírás sem, folytatja Sajnovics. Nyelvtanában maga Leem úgy nyilatkozik, hogy a lapp nyelv hangjai jócskán különböznek minden, számára ismert nyelv hang-

90

jaitól, s hogy e nyelv hangjait „a legjobb mester” (*optimus Magister*) sem tudja úgy jelölni, hogy az olvasó minden esetben pontosan tudná, miképpen kell azokat kiejteni. A trondheimi iskola növendékei is panaszkodnak, hogy képtelenek a lappok kiejtését pontosan utánozni. Sajnovics elismeri, hogy a lapp szavak kiejtése eléggé különleges, mégis Leemétől lényegesen különböző megállapítást tesz: amikor ő hallotta a lappokat beszélni, nyelvük ismerős nyelv benyomását tette reá, sőt olyan érzése támadt, mintha otthon lenne hazájában magyar honfitársai között. Észrevette, hogy a lapp nyelvben előfordulnak mindazok a magán-

hangzók, amelyek a magyarban megvannak, s hogy nem hiányoznak a lapp hangállományból a jésített mássalhangzók meg a sziszegők sem. A lapp szavak kiejtése, ami a norvégoknak oly nagy feladat volt, számára — írja Sajnovics — annyi nehézséget okozott, mint egy született lappnak, azaz semennyit sem. Ezt észrevették a lappok is, s ezért azt képzelték, hogy Sajnovics megérti beszédjüket, s hogy beszélni is tudna velük, ha szükség lenne rá. Ennek aztán híre terjedt, amely eljutott egészen Koppenhágáig.

Amennyire tetszett Sajnovicsnak a lappok nyelve, olyannyira elégedetlen volt a Leem műveiben

használt lapp helyesírással, sőt nyelvtanának némely megállapításával sem értett egyet. Úgy vélte, hogy ha Leemnek legcsekélyebb fogalma lett volna a magyar helyesírásról, nyelvtanában másféle helyesírást használt volna, sőt azt itt-ott másképp fogalmazta volna. Amíg a lapp helyesírás alapján nem lehet tudni biztosan, hogy egy lapp szót hogyan kell kiejteni, addig a magyar helyesírással — véli Sajnovics — a legnehezebb lapp szavakat is le tudná írni bármely írni tudó magyar ifjú, mégpedig oly pontosan, hogy ha visszaolvasná a leírt lapp szót, az teljesen lapposan hangzanék (vö. 29.). Ámde ha a magyar helyesírás alkal-

mas arra, hogy vele pontosan jelöl-
jük a lapp hangállomány vala-
mennyi hangját, akkor — úgy-
mond Sajnovics — nincs más hát-
ra, mint hogy ő is mindjárt hozzá-
fogjon a lapp szavaknak magyar
helyesírással való írásához. Ez nem-
csak lehetséges, hanem szükséges is,
mert ha értekezésében ő úgy írná
le a lapp szavakat, ahogyan szótá-
rában Leem írja őket, akkor honfi-
társai sem elolvasni, sem kiejteni
nem tudnák őket, s a lapp szavakat
a magyar nyelv számára teljesen
idegen szókként appercipálnák.
Ha viszont a lapp hangok tükröz-
tetésére olyan betűket használ,
amelyek a magyar helyesírásban
ugyanazon hangok jelölésére szol-

gálnak, akkor a magyarok — véli Sajnovics — el tudják majd olvasni és ki tudják ejteni a lapp szavakat, megértik őket, sőt hinni fogják, hogy azok rokonok a megfelelő magyar szókkal.

Sajnovics olyan meggyőződéssel vallotta a magyar helyesírásnak lapp szavak jelölésére való alkalmasságát, hogy amikor 1770-ben a dán tudományos társaságban bemutatta *Demonstratióját*, komolyan szóba került a már nyomdában levő, Leem-féle nagy lapp szótár helyesírásának megváltoztatása a *Demonstratió*ban használt helyesírás mintájára (vö. 34.). Az ekkor már idős Leem adjunktusa, a lapp származású Andreas Porsanger,

utasítást is kapott, hogy utazzék Trondheimből Koppenhágába a *Demonstratio* helyesírásának tanulmányozása és annak az elbírálása céljából, hogy ez a helyesírás valóban alkalmas-e a lapp nyelv hangjainak jelölésére. Minthogy alaposabb vizsgálat után az derült ki, hogy bizonyos lapp hangok jelölésére a Sajnovics-féle helyesírás sem volt a Leem-félénél használhatóbb, a Sajnovicstól javasolt újítás bevezetése végül is elmaradt. Ez érthető is. Amennyire zavarta Sajnovicsot Leemnek dán alapú lapp hangjelölése, éppoly alkalmatlan lett volna viszont a magyar alapú lapp ortográfia a skandinávok és általában a nyugati tudo-

96

mányos világ számára, hiszen ez jóformán teljesen ismeretlen volt, s akadályozta volna a lapp nyelv megismerésében mindazokat, akik a magyar ortográfiával nem voltak tisztában, azaz a tudósok és érdeklődők túlnyomó többségét.

*Demonstratió*jában azonban Sajnovics nem mondott le azon elhatározásáról, hogy a Leem szótárából vett szavakat átírja. Hogy ezt a munkát megkönnyítse önmaga számára, elhatározta, hogy táblázatot készít a Leem-féle betűk, ill. betűcsoportok magyar megfelelőiről. Terve megvalósításakor beleütközött azonban abba a nehézségbe, hogy az általa használt helyes-

írási rendszerben sok betűnek a hangértékét maga Leem sem határozta meg, hanem a megfelelő hangoknak az elsajátíttatását a szóbeli oktatás feladatául jelölte meg. Minthogy Sajnovicsnak állandó nyelvmestere nem volt, a Leem műveiben használt betűk hangértékét a Vardö szigetére időnként elvetődő lappok segítségével igyekezett tisztázni. Mindenekelőtt a Leem-féle szójegyzék alapján csinált magának egy jegyzéket bizonyos lapp szavak dán megfelelőiről. Amikor lappok érkeztek hozzájuk, a tolmáccsal sorban felolvastatta a dán szavakat, s megkérdezte a lappoktól azok jelentését. A lappok legtöbbször épp azt a

98

lapp szót adták meg a kérdezett dán szó jelentéséül, amely a Leem-féle szójegyzékben szerepelt. Az így nyert lapp szók hangalakját Sajnovics lejegyezte a magyar helyesírás szabályai szerint, s ezután ezt az alakot összehasonlította az-
zal, amely a szójegyzékben állott. Így sikerült aztán megállapítania, hogy a Leem rendszerében használt betűknek milyen betűk, illetőleg betűkombinációk felelnek meg a magyar helyesírási rendszerben. Sok ilyen kísérlet után a megfeleléseket feltüntető táblázat elkészült, s most már gyorsabban ment a Leem-féle szavak magyar ortográfia szerinti átírása. Bevallja: sok munkába került neki ez a táblázat,

de nézete szerint a belőle származó haszon megérte a fáradságot. Úgy véli: táblázata feltétlenül szükséges mindazok számára, akiknek esetleg kedvük kerekedik lapp szavakat magyar szavakkal egybevetni, mert nélküle munkájuk teljesen kárba vesznék.

Első, azaz azon táblázatát, amely a Leem-féle betűk magyar helyesírás szerinti megfelelőit tartalmazza, munkája 39—40. lapján közli Sajnovics. Minthogy azt a hegyi lapp nyelvjárást, amelyen a Sajnovics-féle átírás alapul, más forrásból nem ismerem, a Sajnovics-féle táblázat részletes bírálatába nem bocsátkozhatom. Általános benyomásként annyit mond-

100

hatunk róla, hogy néhány újítása (pl. a jésített mássalhangzóknak a magyar helyesírás szerinti jelölése) a lapp nyelvi szók helyes olvasatát nem befolyásolja, a lapp nyelvi diftongusokat azonban Sajnovics aligha tudta helyesen észlelni, s ezért jelölésükre helytelenül alkalmazott ilyen vagy olyan magyar betűket. Tévedései persze érthetők: a lapp kettőshangzók összetevői — bizonyos feltételektől függően — más-más nyelvtani alakban különböző kvantitásfokon jelentkezhetnek, s ha az egyik összetevő időtartama lényegesen felülmúlta a másikat, akkor a gyakorlatlan fül könnyen hallhatott egyelemű magánhangzót, illetőleg

az észlelt kettőshangzó jelölését feleslegesnek vélhette.

A *Demonstratió*nak elméleti szempontból legérdekesebb fejezete a hatodik, melyben a szerző a nyelvek és a nyelvjárások közti különbségekről szól általánosságban. Amíg az előző fejezetnek a lapp szavak hangalakja volt a fő tárgya, itt a szavak jelentése lép előtérbe. Megértik-e a magyarok a lapp szavak jelentését? — kérdi Sajnovics. Úgy véli: sok szót megértik mindjárt, de nem mindét. De nem is lehet csodálkoznunk azon, hogy magyarok és lappok nem értik meg egymást, hiszen e két nép — véli Sajnovics — már 13 évszázada egymástól kü-

lönváltan él anélkül, hogy bármilyenemű kapcsolat lett volna köztük. Ha egyszer a lappok nyelve különbözik a finnekétől, ha az egyes svéd tartományokban élő lappoknak külön-külön nyelvjárásuk van, sőt különbség van még a Finnmark tartományon belül lakó hegyi lappok és tengeri lappok nyelve közt is, akkor nyilvánvaló, hogy kell különbségnek lenni a magyarok és a lappok nyelve között is. Nyelvek és nyelvjárások közti különbség több formában mutatkozhatik meg a szavakban: hozzájárulhat egy „betű” (értsd: hang) a szótesthez, viszont másik léphet meglévő helyére, sőt az teljesen el is enyészhetik. Ennek az

lehet a következménye, hogy aki csak egy nyelven ért, nem érti meg a másik [rokon] nyelvet. Hogy tudná bárki is például azt, hogy a dán *Vand* ugyanazt jelenti, mint a német *Wasser*, ha az illető nem veszi észre, hogy sok szó a szóbelseji *ss* hangot *tt*-re változtatta, s így a *Wasser*-ből *Watter* lett, a szó végi *r*-ből pedig *n* keletkezhetett, úgyhogy előállhatott egy *Vatten* alak? Ámde nemegyszer kiesik a szóbelseji *tte*. Az eredmény: a mai dán nyelvi *Vand* 'víz' szó. Ugyan ez az eset a *Mor*, *Moder* és a német *Mutter* szókkal. Aki nincs tisztában a nyelvek közti különbségek mineműségével, csupán hallván e szavakat, azt hiszi, hogy jelentés szem-

pontjából semmi közük egymáshoz. Tudni kell azt is, hogy a dánok sohasem használták a német *z*-t, hanem helyette *t*-t ejtenek, pl. a német *Zeit* 'idő' dánul *Tiid*. Nem találkozunk a dánban a német *f*ch jelölte hanggal sem; helyette *fk* van a dánban, pl. a német *Fisch* helyett a dánok *Fisk*-et mondanak. De van még egyéb különbség is. Például a dánok a német szókezdő *pf*-et *p*-re, a szóbelseji *ch*-t a *cht* hangcsoportban *g*-re változtatták, úgyhogy a német *Pfeil*-nek *Piil*, *Fluchtnak* *Flugt* felel meg. Hát még milyen nagyok a változások a magánhangzók körében! Oly nagyok, hogy nem egykönnyen lehet őket szabályokba foglalni.

Ámde: ennek ellenére sem jutott eszébe soha egyetlen tudósnak sem azt állítani, hogy a dán nyelv a némettől idegen nyelv lenne. Sajnovics úgy véli, hogy a magyar és a lapp szavak körében nem ment végbe oly sok hangváltozás és hangkiesés, mint a dánban, illetőleg a németben, mert bármily sok hang van is a magyar nyelvben, mindazokat megtaláljuk a lappban is. Ez pedig azt jelenti szerinte, hogy a lapp és a magyar nyelv között kisebb a különbség, mint a német és a dán között.

Nehogy ugyanabba a hibába essünk, mint Sajnovics, itt meg kell állnunk egy kicsit. Kétségtelen

ugyanis, hogy amikor Sajnovics úgy nyilatkozik, hogy a lapp és a magyar nyelv között kisebb a különbség, mint a német és a dán között, erős túlzásba esik. Amíg Sajnovics azt állítja, hogy a lappban és a magyarban több olyan hang van, amely a lappokat és a magyarokat környező népek nyelvében nincs meg, többé-kevésbé egyetérthetünk vele. Megérthetjük azt is, hogy a lapp nyelv az ő fülére olyan benyomást tett, mint ha anyanyelvét hallotta volna beszélni. Hiszen kétségtelen, hogy a lapp és a magyar nyelvben több szószerkezeti egyezés állapítható meg. Például a közös ősi szókincs tagjai általában nem kezdődnek

egynél több mássalhangzón (ellentétben a germán és a szláv nyelvek szavaival), az első szótagonál hátrább is vannak a szóban ún. teljes magánhangzók, a hangsúly mindkét nyelv szavaiban mindig az első szótagon van, és így tovább. Bizonyos, hogy ezek a tényezők nem lényegtelenek annak a megítélésé-
kor, hogy egy-egy nyelv melyik másik nyelvre emlékeztet, s érthető módon befolyásolják a hallgatót abban, hogy milyen összbenyomás alakuljon ki benne valamely nyelvről. Ámde mindez még korántsem jelenti azt, hogy két nyelv szókincse eredet tekintetében is közel áll egymáshoz, s hogy kölcsönös viszonyuk közeli rokon-

ságnak volna mondható. Amikor Sajnovics a lapp és a magyar nyelvet illetően pusztán az említettekhez hasonló tények alapján erre a következtetésre jut, egyrészt túlzottan befolyásolhatták őt a fent említett, valóban meglevő és nem lényegtelen tényezők, másrészt számításba vehette a lapp és a magyar nyelv rokonságának olyan vélt, további bizonyítékait is, amelyeket a későbbi kutatás nem erősített meg, illetőleg megcáfolt. Amiként azon nyelvi tényeket, amelyeket Sajnovics tárgyal, csak részben minősíthetjük a lapp és a magyar nyelv rokonsága bizonyítékának, ugyanúgy nem tehetjük kritika nélkül és maradék nélkül ma-

gunkévá azokat a következtetéseket sem, amelyeket a két nyelv viszonyát illetőleg *Demonstratió*ájában Sajnovics levon. Viszont helyes ítélőképességről tett tanuságot Sajnovics akkor, amikor a két nyelv viszonyáról így nyilatkozott: „Idioma Ungarorum, & Laponum idem esse posse, licet ego Lappones loquentes non intellexerim” (a magyarok és a lappok nyelve rokon lehet egymással, noha én nem is értem meg a lappok beszédét, l. *Dem.* 13.).

Hasonló túlzással, mint a fenti, találkozunk a *Demonstratió*ban egyebütt is. Ilyen például az is, hogy alig van olyan magyar szó,

amelynek a megfelelője nem lenne meg vagy a finn vagy a svéd-lapp nyelvben, vagy legalábbis a finnmarki lappok nyelvében (42.). Helyes viszont az ezt követő megállapítás: ha vannak is a lapp és a magyar nyelvben szavak, amelyeknek eredet szempontjából semmi közük egymáshoz, ez éppoly kevésbé bizonyít a lapp — magyar nyelvrokonság ellen, mint amiképp az a tény, hogy a dán és a német nyelvben vannak egymástól eredet szerint különböző szavak, nem bizonyíték e nyelvek rokonsága ellen.

A nyelvjárási különbségek természetesen legtöbbet a lapp nyelvjárások vonatkozásában érdekelték

Sajnovicsot, s ezért külön fejezetet szentel nekik. Hogy a finnmarki lappok több nyelvjárást beszélnek — egy részük az ún. hegyi lappot, mások a tengeri lappot — azt maga is tapasztalta. Van különbség — mint írja — még a hegyi lappok helyi nyelvjárásai közt is, de ezek nem különösen nagyok, mint-hogy a hegyi lappok időnként találkoznak egymással a vásárokon. Nagyobbak a különbségek a tengeri lappok helyi nyelvjárásai között; ők kis csoportokban, egy-egy tengeröböl környékén laknak, s csak nagyon ritkán találkoznak egymással. Legnagyobbak a különbségek a hegyi lappok és a tengeri lappok nyelvjárása között,

mivel ők egymástól távol és elkülönülve élnek. Ezért nyelvjárásuk különbségeit Sajnovics — Leem nyelvtana alapján — táblázatba foglalja, annál is inkább, hogy ha egy magyar szó lapp megfelelőjét csak egy lapp nyelvjárásból tudná kimutatni, a másik, a magyar szóhoz esetleg hasonlóbb nyelvjárási alak könnyű szerrel rekonstruálható és a magyar — lapp szóegyeztetések közt felhasználható legyen. Még több lapp és magyar szó rokonságát lehetne azonban kimutatni — mondja Sajnovics — az esetben, ha a svéd-lapp és a finn nyelvjárások közti szabályos hangalaki eltérésekre is építhetnénk.

Ezen bevezetés után következik a *Demonstratio* második fő fejezete, az Elenchus. Ebben a szerző a magyar és a lapp nyelv rokonságát olyan *szavak* segítségével kívánja igazolni, amelyek mindkét nép nyelvében közösek és ősiek. Mindazok, akik különféle nyelvek rokonságát óhajtják bebizonyítani, úgy szoktak eljárni — mondja Sajnovics —, hogy közlétesznek egy jegyzéket a rokonnak tartott nyelvek közös szavairól. Ezt neki is meg kell tennie, ámde mielőtt e feladathoz fogna, előrebocsát néhány tudnivalót.

Elsőnek azt hangsúlyozza, hogy jegyzékébe csupán olyan lapp sza-

vakat vesz fel, amelyek Leem Nomenclatorában is benne vannak, s őket csak olyan magyar szavakkal veti egybe, amelyek Szenczi Molnár Albert magyar szótárában is fellelhetők. Van még sok olyan lapp szó, amely hasonlít magyar szóra, s amelyet ő maga is hallott lapokkal való beszélgetése közben, ámde ezeket csak jegyzetkönyve tartalmazza. Ezek nem kerülnek bele a *Demonstratió*ban közlendő jegyzékbe, mert hiányoznak a Nomenclatorból.

Szándékosan kihagyja továbbá — jegyzi meg másodiknak — azokat a hasonlóan csengő lapp, illetőleg magyar szókat, amelyek gyaníthatóan jövevényszavak mind-

két nyelvben. Ilyeneknek tartja a keresztény vallás terminológiáját, az állami és a gazdasági élet, a hadászat meg a földművelés szavait, a föld bizonyos termékeinek (*fructus terrae*) meg a háziállatoknak a neveit stb.

Szójegyzéke összeállításakor érvényesülő, harmadik szempontként említi azt, hogy a lapp nyelvjárások szavai közti hangalaki eltérések ismeretét csak ritkán kívánja igénybe venni olyan, fel nem jegyzett, de némi valószínűséggel kikövetkeztethető szavak kreálására, melyek magyar szóval volnának kapcsolatba hozhatók. A szabályos hangalaki különbségek ismeretében megtehetné, hogy svéd-lapp

szavakból kiindulva rekonstruál magyarral összevethető szavakat, ámde — mondja Sajnovics — ezzel a módszerrel már oly sokan és oly nagymértékben visszaéltek, hogy ő nem kíván nyomdokaikba lépni: szóegyeztetéseiben csupán azon hegyi és tengeri lapp szavakra korlátozódik, amelyek megvoltát Leem szótára igazolja.

A negyedik megszorítás, melylyel szójegyzékében él, a jelentésre vonatkozik. Csak olyan lapp és magyar szavakat vett fel jegyzékébe, amelyek jelentése vagy azonos, vagy majdnem azonos. Ha nem törődött volna a jelentéssel, és kiírta volna Leem szótárából a ma-

gyar szavakra emlékeztető, de eltérő jelentésű szavakat is, akkor — úgymond — kiírhatta volna majdnem az egész Leem-féle Nomenclatort.

Ötödik megjegyzése a képzett és az összetett szavak felhasználásának mértékéről ad felvilágosítást. Minthogy Leem Nomenclatora nem teljes szótár, benne ilyen szó nem sok van, s így illet a *Demonstratio* összehasonlító szójegyzékében sem sokat találhat az olvasó. A lapp nyelvi képzett és összetett szavak bősége megismerhető lesz azonban akkor, ha majd megjelenik Leem nagy lapp szótára.

Sajnovics ezen előrebecsátott megjegyzései nagyfontosságúak

számunkra, mert fogódzóul szolgálnak etimológiai alapelveinek megismeréséhez és ezen keresztül a *Demonstratio* jelentőségének leméréséhez. Egyikükből megtudjuk például azt, hogy Sajnovics honnan vette azokat a lapp és magyar szavakat, amelyeket *Demonstratió*-jában a lapp — magyar nyelvrokonság igazolására felsorakoztat. Az a felvilágosítás azonban, amelyet e kérdésről kapunk, a mai nyelvészekre szinte lesújtóan hat. Az derül ki ugyanis belőle, hogy noha Sajnovicsnak módjában állott lapp beszédet hallani és lapp szavakat a saját fülével hallott formában feljegyezni, saját gyűjtésű szókincsét *Demonstratió*-jában nem

használta fel, hanem csupán olyan lapp szavakat közölt, amelyek korábban más forrásból már ismeretesek voltak. Amellett saját magyar anyanyelvi tudását sem értékesítette: lapp szavakkal csak olyan magyar szavakat vetett egybe, amelyek Szenczi Molnár Albert magyar — latin szótárába bekerültek. Sajnovicsnak ez az eljárása egyrészt azt jelentheti, hogy talán örökre elveszett számunkra az ősi lapp szókincs jónéhány olyan szava, amelyeket sem előbb, sem később mások nem jegyeztek fel, másrészt a finnugor eredetű lapp — magyar szavak száma sem gyarapodott a Demonstratióban olyan mér-

tékben, ahogyan Sajnovics lehetőségei mellett megtörténhetett volna. Persze el kell ismer-nünk: Sajnovics nem ok nélkül járt el úgy, ahogyan könyvében jelzi. Attól félt, hogy ha ő olyan lapp szavakat is közöl, amelyeket előtte mások nem jegyeztek fel, akkor bárki könnyen megvádol-hatja azzal, hogy hamis nyelvi adatokkal operál, s egy ilyen gya-nusításnak a lehetőségét ő minden áron el akarta kerülni. A történe-lem szemüvegén át nézve Sajno-vics eljárása érthető. Az ő idejében a lapp nyelv oly kevésbé volt is-mert, hogy korábban nem kö-zölt nyelvi adatok ellenőrzése az európai tudósok túlnyomó több-

sége számára valóban teljesen lehetetlen lett volna, ilyen körülmények között anyagának hitelességét csakugyan bárki könnyen kétségbe vonhatta volna, s ennek következtében Sajnovics egész fáradságának az eredménye veszendőbe mehetett volna. Ha azonban Sajnovics eljárását a nyelvtudomány mai szemszögéből ítéljük meg, nem tudjuk eléggé sajnálni, hogy a lapp nyelv szókincsének feltárásához kínálkozó, rendkívül előnyös lehetőségeit nem használta ki kellőképp, és saját gyűjtésű szóanyagát *Demonstratiójában* nem értékesítette. Egy lapp szójegyzéknek azon évekből, amelyekben Sajnovics a lappok földjén

járt, kétségkívül nagy értéke lenne a lapp nyelv mai kutatói számára.

Annál nagyobb elismeréssel szólhatunk Sajnovics másodiknak említett alapelvéről. Ez azon etimológiai alapelv fontosságának a felismerését jelenti, hogy két nyelv közös ősi szókincsének a rekonstruálásához nem használhatók fel akármilyen, hasonlóan csengő szók, hanem e célra a szókészlet rétegeiben gondos szelektálást kell végrehajtanunk. Helyesen látta meg Sajnovics azt is, hogy melyek a szókészletnek azok a rétegei, amelyek idegen szavakból szottak összetevődni, illetőleg ilyenekkel felhígulni.

Figyelembe véve a kort, amelyben a *Demonstratio* keletkezett, elfogadhatjuk Sajnovicsnak a jelentéssel kapcsolatos megszorítását is. Minthogy neki szótörténeti kutatások végzésére s a szavak földrajzi elterjedtségének vizsgálatára édeskevés lehetősége volt, a jelentéstannak pedig az ő korában még a körvonalai sem bontakoztak ki, valóban szükség volt arra, hogy egyeztetéseiben a *Demonstratio* szerzője a jelentések tekintében kellő szigorúságot alkalmazzon. Az persze lehetséges, hogy a jelentésekkel szemben tanúsított nagyobb liberalizmus néhány további helyes szóegyeztetést eredményezett volna, de sokkal na-

gyobb mértékben szaporodtak volna a helytelen szószármaztatások, s ez csakugyan nem lett volna kívánatos. Az az állítás, amely szerint a jelentés figyelmen kívül hagyása esetén a Leem-féle Nomenclator majdnem valamennyi szavához lehetett volna találni hangzásbeli megfelelőt a magyarból, természetesen ismét olyan túlzás, amilyennel a Sajnovics korabeli nyelvtudományi irodalomban szép számban találkozhatunk.

Ami végül Sajnovicsnak a származékszók felhasználását korlátozó alapelvét illeti, ezzel ismét egyetérthetünk, sajnálnunk kell azonban azt, hogy ez az alapelv

nem érvényesült a lapp szavakkal összevetett magyar származékszók vonatkozásában is. Tudjuk ugyanis, hogy a *Demonstratio*ban jócskán szerepel olyan magyar származékszó, amely a szerző kreációjának tekintendő.

Lapp — magyar szóegyeztetéseit Sajnovics a *Demonstratio* „Elenchus” című részében (58 — 83. l.) adja elő. Az alcím 150 szóegyeztetést ígér, valójában azonban csak 114 egybevetést kapunk, mert a többi nem tőszavaknak, hanem korábban már említett tőszavakból képzett származékszavaknak az etimológiáját tartalmazza.

Természetes, hogy Sajnovics szóegyeztetései közül ma már csak

keveset — negyvennél alig többet — mondhatunk helyesnek. Nem csodálkozhatik ezen a filológus sem, de még kevésbé ütközhetik meg rajta a természettudományokban járatos olvasó. Tudhatjuk, hogy századunkban különösen a természettudományok rohamosan fejlődnek, biztosnak hitt megállapítások dőlnek meg, különféle gyártási eljárások pedig egyik évről a másikra elavulhatnak, illetőleg módosulhatnak. Nem tagadhatjuk meg tehát a kutatási szempontok és módszerek változtatásának jogát a nyelvtudománytól sem, s ez pedig maga után vonja a korábbi eredmények újraértékelését. Hogy Sajnovics a szóegyezte-

tés terén nem végezhetett mai igé-
nyeknek mindenben megfelelő
munkát, az nyilvánvalóvá válha-
tik előttünk, ha csak arra gondo-
lunk, hogy Sajnovics lapp — ma-
gyar egyeztetéseinek alapjául csu-
pán egyetlen szójegyzék, Leem
Nomenclatora szolgált, s hogy
például hangjelölése tekintetében
ez a mű sem mondható egyáltalá-
ban mintaszerűnek. Mennyire más
ma a helyzet! A lapp szókészlet
megismeréséhez ma legalább öt —
hat korszerű, vaskos, illetőleg több-
kötetes szótár áll rendelkezésünkre,
amelyek közül csupán egy 8859
szóval ismertet meg bennünket.
Ámde a megismerhető lapp szó-
anyag mennyiségének a megválto-

zása korántsem az egyetlen olyan körülmény, amely az etimológiai kutatásokat befolyásolta és befolyásolja. Éppolyan fontos számunkra, hogy az új lapp szótárak a lapp szó hangalakját pontosan tükröztetik, ragozásának a mikéntjéről is felvilágosítanak bennünket, pontosan közlik a szavak jelentéseit, sőt azok megvilágítására példamondatokat is adnak. Igen lényeges az is, hogy a különféle lapp nyelvjárások szótáraiból kirajzolódik elénk a szó földrajzi elterjedtsége, amiből a korábbinál sokkal nagyobb bizonyossággal következtethetünk a szó régiségére, illetőleg — ellenkezőleg — rövid múltjára, esetleg éppen jövevény volta.

9—III.

tára. Röviden azt mondhatjuk: amíg a lapp nyelv szókészlete Sajnovics korában csak igen kis mértékben volt megismerhető, ma nincs még egy olyan finnugor nyelv — a magyart és a finnt sem kivéve —, amelynek a szókészlete oly nagyszámú, korszerű nyelvjárási szótár alakjában volna feltárva, mint a lapp nyelv. Amellett a szótárak ma már nem egyedüli segédeszközeink a szókincs eredetének megismeréséhez. Rendkívül fontosak a jövevényszó-monográfiák is, amelyek a szótárak tanulságán túlmenően kritériumokat szolgáltatnak számunkra a jövevényelemek különválasztásához. Ami pedig a lapp nyelv szó-

készletének ősi elemeit illeti; felismerésükhöz ott áll előttünk szilárd alapul a jobbnál jobb hangtani részlettanulmányok egész sora is.

Érdemes felvetnünk azt a kérdést is: ha Sajnovics annyira híjával volt a lapp nyelv szókincsének megismeréséhez felhasználható forrásmunkáknak, mivel magyarázható, hogy mégis szóegyeztetéseinek nem jelentéktelen hányada mai nézetünk szerint is helyes. Válaszunk: a magyarázat abban a tényben rejlik, hogy szóegyeztetéseiben Sajnovicsot logikus gondolkodás, elvszerűség vezérelte. Tiszában volt azzal, hogy a lapp — magyar nyelvi rokonság bizonyí-

tékait nem keresheti viszonylag új fogalmak nevei körében, hanem csak olyan szavak között, amelyek hozzátartozhattak egy több ezer évvel régebben beszélt, közös anyanyelv szókészletéhez, s így vizsgálódásait elsősorban a névmásokra, a testrésznevekre, a természet tárgyainak és jelenségeinek neveire, kezdetleges cselekvéseket és érzékléseket jelentő szavakra meg a számsor elején álló számnevekre terjesztette ki. Egybevetéseit azonban nem mind az Elenchus tartalmazza; egy kis részük a szófajok viselkedését fejtegető szakaszokban a nyelvtani egyezések tárgyalása során kerül elő. Egyebek közt ilyen szóegyeztetéseket találunk

nála, mint magyar *mi* ~ lp. *mii*;
 m. *ti* ~ lp. *tii*; m. *ki?* (kérdő nm.)
 ~ lp. *ki*; m. *mi?* (kérdő nm.) ~
 ~ lp. *mi*; m. *epe* ~ lp. *sappe*; m.
kéz ~ lp. *kit*; m. *mell* ~ lp.
mielga; m. (népnyelvi) *mony* ~
 lp. *monne*; m. *szarv* ~ lp.
čoarve; m. *szem* ~ lp. *čalbme*;
 m. *toll* ~ lp. *dolge*; m. *váll* ~ lp. *oal-*
ge; m. *vér* ~ lp. *varr*; m. *vaj* ~ lp.
vyjj, (más nyelvjárásban:) *vuoggja*;
 m. *éj* ~ lp. *ejj*, (más nyelvjárásban:)
iggja; m. *tél* ~ lp. *talve*; m. *jég* ~
 lp. *jiign*; m. *szén* ~ lp. *čidna*; m.
él 'leben' ~ lp. *jielle-*; m. *megy*
 (népnyelvi *mén*) ~ lp. *manna-*; m.
nyal ~ lp. *njoallo-*; m. *nyel* ~ lp.
njiella-; m. *tud* ~ lp. *tomte-* 'ért';
 m. *két* ~ lp. *kykt*; m. *három* ~ lp.

kolm; m. *négy* ~ lp. *nyelj*; m. *öt* ~ lp. *vitt*; m. *hat* ~ lp. *kutt*.

Befejezésül Sajnovics magabiztosan megjegyzi: ha valakinek úgy tetszenék, hogy az általa közölt egybevetések között némelyik túlságosan merész, mert a lapp szó erősen eltér a magyartól, nyugodtan kihagyhat egyeztetései közül jónéhányat, mert még akkor is marad legalább száz olyan egybevetés, amelynek a helyességében szerinte nem lehet kételkedni. Amellett gondoljon az olvasó arra is, hogy egyrészt az ő jegyzetkönyvében, másrészt pedig Leem éppen nyomtatás alatt álló, nagy lapp szótárában még sok-sok olyan lapp szó rejlik, amelynek van meg-

felelője a magyarban, ezekkel azonban értekezésének előre megszabott szűk keretei közt — meg időhiány miatt — most nem foglalkozhatik.

Az Elenchusszal kapcsolatban említést érdemel még az a körülmény, hogy a lapp és a magyar szókincsen belül egy fogalomcsoport tagjainak nevei különösképpen magukra vonták Sajnovics figyelmét. Ezek a szavak a vérrokonság különféle fokozatait jelzik. Feltűnik neki, hogy sok más nyelvtől eltérően és — amint ő mondja — „feleslegesen” mind a lapp mind a magyar nyelvben külön szóval jelölik az idősebb és a fiatalabb fiú- meg lánytestvért. Amel-

lett a lapp nyelv megkülönbözteti az apa idősebb férfi testvérét a fiatalabbtól, úgyszintén az anya idősebb nőtestvérét a fiatalabbtól, valamint az idősebb és a fiatalabb fiútestvér gyermekeit egymástól. A rokonságnevek körében észlelhető, ilyszerű differenciáltság valóban ismert jellemzője a legtöbb finnugor nyelvnek.

Mielőtt a *Demonstratió*nak a szóegyezéseket tárgyaló fejezetétől búcsút vennék, csak egy kérdésre óhajtok megkérni: vajon ez a mű annak ellenére, hogy Sajnovics elvszerűen csak az azonos, illetőleg nagyon hasonló jelentésű szavakat kívánta egybevetni egymással, jelentéstani szempontból

teljesen érdektelen és szürke-e. E kérdésre nemmel felelnék. Néhány szóegyeztetés ugyanis azt árulja el, hogy Sajnovics nem volt híjával az etimologizáláshoz nélkülözhetetlen kombináló képességnek. Példaként csak két egyeztetésére hivatkozom. Sajnovics kapcsolatba hozza egymással a lapp *aello* ,opes, divitiae' és a magyar *élés* (a régi, ill. a népnyelvben) ,annona, penus, victualia', azaz ,gabona, élelem, ekelet, eleség' szavakat. Az egyeztetés alapja az a tény, hogy mind a lapp, mind pedig a magyar szó azt jelenti, ami a két nép gazdagságának, jólétének az alapja. Ezen etimológia helyességét ma is valljuk, de persze úgy,

hogy mind a lapp, mind pedig a magyar szó az ,él' jelentésű ige származéka, eredetileg azt jelentette, amiből az ember, illetőleg egyik vagy másik nép él, s a kérdéses származékok a lapp, illetőleg a magyar nyelvben külön-külön, e nyelvek önálló fejlődésének idején jutottak mai, differenciáltabb jelentésükhöz. Az egyeztetés helyességét csak erősíti az a tény, hogy a lapp szónak ,rénszarvasnyáj' jelentése is van, hiszen egészen nyilvánvaló, hogy a lappok jóléte, gazdagsága épp a rénszarvasokból áll. A jelzett jelentésfejlődés egyébként meglehetősen közöséges, és megvan a finnben is, ahol ugyanis az *elä-* ,él' ige *elo*

származéka egyrészt ,élet', másrészt, gabona, gazdagság, vagyon' jelentésű. Utalhatunk még a mi *él* igénk egy másik származékára, az *életre* is, amely meg a ,valakinek legdrágább kincse, mindene' jelentést is felvette. Ötletességre vall továbbá Sajnovicsnak az a magyarázata is (59. l.), amely szerint *nyelv* szavunk a *nyel* igének a származéka lenne. Igaz, hogy ezt az egyeztetést — tekintettel szavunk egyéb, azóta megismert rokon nyelvi megfelelőire — ma már nem fogadjuk el, de tetszetőségénél fogva Sajnovics ötlete sokáig élt a nyelvészeti irodalomban. Több jele van annak is, hogy a *Demonstratio* szerzőjének volt

képessége a nyelvben megmutatkozó finomságok és jellemző sajátosságok észrevételére. A nagyszombati kiadásban példákkal illusztrálja, milyen gazdag a lapp nyelv például az út, a kő, a hó különféle fajtáinak megnevezésére használt szinonimákban. Mindez azt mutatja, hogy Sajnovics — a *Demonstratio* kedvezőbb fogadtatása esetén — még sok értékes nyelvészeti meglátással és megállapítással tudta volna gazdagítani a nyelvtudományt.

A NYELVTANI ÖSSZEHASONLÍTÁS

A *Demonstratio*nak nyelvészettörténeti szempontból legfigyelemre méltóbb része az Elenchust követő

fejezet. Benne — amint a fejezet címe is elárulja — azt fejtí ki a szerző, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonságát a névszóragozás, a melléknevek fokozása, a kicsinyítő származékok képzése és a számnevek használata is bizonyítja. A fejezet élén álló néhány sor világosan megszabja a soron következő fejtegetések célját: „Noha meglehetősen sok olyan szót idéztem, és még sokkal többet tudtam volna idézni, amelyből világosan lehet látni, hogy a magyar és a lapp nyelv rokon egymással, úgy gondoltam, hogy nem kell itt megállnom. Tovább akarok haladni, s mérlegre akarom tenni a szófajoknak, azaz a névszóknak, a névmá-

soknak és az igéknek a vallomását is. Ha ki tudom mutatni, hogy a két nép a szófajokat is egyformán, vagy legalább is majdnem egyező módon használja, akkor — úgy vélem — nincs már hátra semmi, amit kívánhatna tőlem az olvasó állításom bizonyítására” — írja Sajnovics (*Dem.* 84.).

Ebben a célkitűzésben az az elvi állásfoglalás a jelentős, hogy két nyelv rokonságának bebizonyításához nem elegendő szóegyezések feltárása; mellettük szükség van nyelvtani egyezések kimutatására is. Aki figyelmesen olvasta a *Demonstratio* bevezetését, azt nem lepi meg ez az állásfoglalás. Sajnovics már a dán tudós társaságához

intézett bevezetőjében így nyilatkozik: „...HELL...mihi... saepius commemoraverat, periclitari, hic elocutionem Lapponum, cum Ungarorum loquela conferre, vocabula utriusque Gentis combinare, & *quod praecipuum est, nomina, ac verba construendi modum, affixis, & suffixis utendi rationem inter se comparare*” (a ritkítás tőlem származik). A *Demonstratio* dán kiadásának megfelelő mondatából is az tűnik ki: Sajnovics a két nyelv rokonságának bebizonyításához a hangállomány és szavak összehasonlításánál is fontosabbnak tartja annak a tanulmányozását, hogy a két nyelv hogyan képez névszókat és igéket, és hogyan

használja affixumait meg suffixumait.

Az egyes szófajokat tárgyaló szakaszok általános jellemzéséül előrebocsáthatjuk, hogy bennük a szerző nem mindig jut történeti, illetőleg összehasonlító jellegű következtetésekre, hanem sokszor megmarad a magyar és a lapp nyelvhasználat pusztá leírásánál, illetőleg: a magyar és a lapp nyelvtani tényeket akkor is ismerteti, ha azok a két nyelvben eltérő jellegűek, és azonos történeti előzményre való következtetést nem engednek meg. A magyar nyelvet illető fejtegetései itt-ott idegen anyanyelvűeknek szóló nyelv-helyességi tanácsadássá alakul-

nak, néha tudniillik azt emeli ki, hogy hogyan nem szabad valamit magyarul mondani.

A névszókkal kapcsolatban elsőnek olyan körülményt szögez le, amelyre előtte már többen rámutattak: a főnevek nyelvtani nem szerint éppoly kevésbé különböznek egymástól az egyik nyelvben, mint a másokban, a nyelvtani nem ugyanis mindkét nyelvben ismeretlen; sem névelő, sem pedig végződés nem jelöli. Tudománytörténeti szempontból nem tarthat számon különös figyelemre az sem, amit a magyar és a lapp névszó- és igeragozásban jelentkező számalakokról (*numerus*) mond, viszont annál többet árul el ez a szá-

10—III. 145

kasz Sajnovics kutatói egyéniségéről. Nyugtalansággal töltötte el, amint írja, az a körülmény, hogy numerus tekintetében különbség van a két nyelv között: amíg a magyarban csak az egyes és a többes szám ismeretes, addig a finnmarki lappok kettős számot is használnak. Attól tartott: ha e különбөзés láttán kimondja azt a következtetést, hogy a kettős szám valaha a magyarban is megvolt, de kiveszett a használatból, akkor valami olyasmit állít, amihez nincs elegendő alapja, s ami épp ezért mások számára kevésbé hihetőnek tetszhetik. Ámde ekkor tovább kutatott, s a lapp nyelvre vonatkozó irodalomban olyan megállapí-

tásokat talált, amelyek ismeretében ki meri mondani: nincs ok arra, hogy a magyarban feltegyük a kettős szám egykori megvoltát. Henrik Ganandernek egy svédországi lapp nyelvjárásról írt, 1743-ban megjelent nyelvtanában azt találta ugyanis, hogy kettős számú alakok csak személyragozottan fordulnak elő (azaz: az ún. abszolút dualis ismeretlen), és Per Fielström is úgy nyilatkozik nyelvtanában, hogy a kettős számot az igék körében nem sokat használják. Mivel ebből arra lehet következtetni, hogy a lapp nyelvben a kettős szám annál kevésbé van használatban, minél délebbre lakó lapok nyelvéről van szó, s minthogy

mind személy
alakon (in
state const

a kettős szám ismeretlen a finnben és az észtben is, nem kell tehát azt gondolnunk, hogy a magyarban valaha megvolt, de később kiment a használatból. A *Demonstratió*nak ez a néhány sora szerzője lelkiismeretességén kívül kutatási eljárásának módszerességéről is tanúskodik. Egyrészt láthatjuk belőle, hogy Sajnovics nagy jelentőséget tulajdonított a különféle nyelvjárások vallomásának, s ezért igyekezett minél több dialektust bevonni vizsgálódásai körébe, másrészt — logikusan — következtetéseiben érvényesítette a számszerűség elvét: két, egymástól eltérő és épp ezért különféleképp értékelhető nyelvi tény közül azt tartotta

régebbi keletkezésűnek, amely mellett több nyelvforma változása szólt.

A névragozás vizsgálata során Sajnovicsnak nem sikerült különválasztania a lényegest a lényegtelenről, a régit az újtól. Ebben része lehet annak a körülménynek, hogy a lapp névragozás eseteit kora szokása szerint a latin nyelvtan megszabta szűk keretek közé akarta szorítani. Figyelmét kiterjeszti ugyan itt is mind az egyik svéd-lapp nyelvjárás, mind pedig a finn és az észti nyelv névragjaira, végeredményként azonban csak oda lyukad ki, hogy a névragok tekintetében a lapp nyelvjárások nem egyeznek meg egymással, azaz a

rendelkezésére álló elégtelen anyag alapján a közös előzményeket nem tudja kikövetkeztetni. A lapp és magyar névragok körében az egyetlen figyelemre méltó észrevétele az, hogy a többes számú alanyeset ragja mindkét nyelvben *-k*, pl. lp. *guole-k*=m. *hala-k*, a lapp nyelvi toldalékok (formansok) történetének ismeretében azonban ma már ezt az egyeztetést sem fogadjuk el (sokkal valószínűbb, hogy a lapp *-k* többesjel a finnségi nyelvek közös *-t* többesjelére megy vissza, s belőle a korai őslapp nyelvben végbement *t > k* változás útján keletkezett). Kísérletet tesz Sajnovics más lapp és magyar névrag egyeztetésére is,

150

de ez sem fogadható el. Így alaptalannak kell mondanunk azt a következtetést, amely szerint a finnmarki lappok nyelve a névragok tekintetében jobban megegyezik a magyarokéval, mint a svéd-lappokéval avagy a finnekével. Még kevésbé védhető az a nézete, amely szerint a két nyelv a névragok tekintetében közelebb áll egymáshoz, mint a német és a dán. Az a különbség a német és a dán nyelv között, amelyre Sajnovics rámutat (a dánban van külön határozott ragozás, amelynek az esetalakjai különböznek a német többes számi alakoktól), a skandináv nyelvek viszonylag kései különfejlődésének eredménye, s így éppúgy

nem változtat semmit a dán és a német nyelv egymáshoz való eredeti viszonyán, amint történeti szempontból nincs jelentőségük azon lapp és magyar nyelvi ragok hasonlóságának sem, amelyekre Sajnovics utal. Több eredménnyel jártak Sajnovics vizsgálódásai a melléknevek körében. A lapp közép fok *-b* jelét (vö. *nuorra* 'fiatal' : *nuora-b* 'fiatalabb') helyesen hozza kapcsolatba a magyar közép fok *-b*, ill. (ebből kései ikerítéssel keletkezett) *-bb* jelével (vö. *idős-b*, *külön-b*, *kise-bb*, *örege-bb*). Ugyancsak helytálló az a megállapítása, hogy mondatban a jelzőként álló melléknév sem a lappban, sem a magyarban nem

egyezik meg sem számban, sem pedig esetben a rákövetkező jelzett szóval.

A lapp és a magyar nyelv lényeges közös vonására mutat rá Sajnovics műve következő szakaszában is, amelyben kiemeli, hogy mindkét nyelv rendkívül gazdag kicsinyítő származékokban. A lappok — úgymond — általában *tzh*-nak, a tengeri lappok *sh*-nak írt képzővel alkotnak deminutívumokat. A lappok szájából hallotta, hogy e képzők *cs*-nek, illetőleg *s*-nek hangzanak, s így egyeztetették a magyar *cs*, illetőleg *s* kicsinyítő képzővel. *š* kicsinyítő képzőt valóban ismerünk a norvég-lapp nyelvben, pl. *jokká* 'folyó' :

jogá-š ,folyócska', *suolo* sziget' :
sullu-š ,szigetecske', *boarrasab* ,idő-
 sebb' : *boarrasabbu-š* ,idősebbecske';
 a magyarban a megfelelő képző
 szintén hozzájárulhat mind főnév-
 hez, mind pedig melléknévhez, s
 így főneveket meg mellékneveket
 egyaránt képezhet, vö. *Mari-s*, *Ju-
 li-s*; *köve-cs*; *tüské-s*, *hala-s* stb.
 Utalva olyan (régi, ill. népnyelvi)
 származékokra, mint *leányka*,
leánycsa, *leányocska*, amelyek a
 magyar nyelvnek kicsinyítő képzős
 származékokban való gazdag-
 ságáról tanúskodnak, azt a meg-
 győződését fejezi ki Sajnovics,
 hogy a lapp nyelvben sem csak
 annyi kicsinyítő képző van, mint
 amennyiről forrásában, azaz Leem

nyelvtanában említés történik, hanem jóval több.

Következő szófajként a *Demonstratio* a számneveket tárgyalja (91 — 92.). Hivatkozik arra, hogy a számnevek egyezését már réges-rég a nyelvek rokonsága bizonyítékának szokták tekinteni, következőleg azok egyezésének a lapp — magyar nyelvrokonság szempontjából is bizonyító ereje van. Különösen a ,kettő', ,négy', az ,öt' és a ,hat' jelentésű számnevek egyezését látja figyelemre méltónak. Egybevetéseit ma is elfogadjuk, s azt valljuk, hogy e számneveink azonosak a (lulei) lapp *kuökte*, *nielje*, *vihta* és *kuhta* tőszámnevekkel. Egyezteteti még — ugyancsak helye-

sen — a magyar *száz* és a lapp *tjuöhtē* (olv. *csuöhtē*; vö. még finn *sata*) számneveket is. Végezetül hangsúlyozza a számnevek használatában megmutatkozó azon egyöntetűséget, hogy az egynél magasabb számnevek után a jelzett szó mindkét nyelvben egyes számban van.

A személyes névmások közül a lapp *mi* és *ti* egyezését ismeri fel az azonos jelentésű magyar *mi* és *ti* névmásokkal. Teljesen egyezik a két nyelvben a kérdő (és egyben vonatkozó) névmás: *ki* és *mi*.

Noha a kifejezés mód a *Demonstratio* e szakaszában nem elég szabatos, nem kétséges, hogy etimologiailag azonos elemeknek

156

tartja Sajnovics a lapp és a magyar birtokos személyjeleket is, hiszen ezek hasonlósága még a laikusnak is feltűnik. Leghasonlóbbak az 1. és a 2. személyű alakok végződései: lapp *-m, -d, -mek, -dek*, ~ magyar *-m, -d, -nk* (< *-m.k*, vö. *Halotti Beszéd isemuc*, olv. *isemük*), *-tek* (~ *-tok*), pl. a lapp *ačča-m, ačča-d, ačča-mek, ačča-dek* = magyar *atyá-m, atyá-d, atyá-nk, atyá-tok*. Annyit Sajnovics is nagyon helyesen kiemel, hogy a birtokos személyének jelölésére — ellentétben a germán nyelvek birtokos névmásaival — mind a lappban, mind a magyarban végzések, azaz birtokos személyjelek használatosak. Tisztánlátását e végzések

körében csak az zavarja, hogy a birtokos személyjelekhez tartozónak fogja fel az őket megelőző tövégi magánhangzót is, és így a magyarban — minthogy itt, a lapptól eltérően, magánhangzóilleszkedés van — a végződészek sokkal nagyobb tarkasága tárul elé, mint amilyent a finnmarki lappban látott és hallott. Viszont — Leem nyomán — helyesen utal arra, hogy olyan, illetőleg hasonló végzések, mint amilyenek a birtokos személyjeles paradigmában ismeretesek, jelentkeznek némely névutó végén, sőt igealakok személyjelölő elemeként is (vö. pl. *vuollai* ,alá' : *vuollasa-m* ,alá-m'; *gulli-m* ,hallottam', *gulai-mek* ,hallottunk',

gulai-dek ,hallotta-tok'), s ez a körülmény ismét közelíti egymáshoz a lapp és a magyar nyelvet (vö. *alá* : *alá-m*, *alá-d* stb.; *hallottunk*, *hallotta-tok* stb.)

A lapp és a magyar nyelvre egyaránt jellemző sajátságáról ad számot Sajnovics a „De Praepositionibus” című szakaszban is (99.), noha a cím félrevezető, mert a szerző nem tudja függetleníteni magát a latin nyelvtan kereteitől. Azt mutatja ki, hogy a latin *ab*, *ex*, *cum*, *in*, *de* stb. előjárókkal szerkesztett határozóknak a lappban és a magyarban ragos alakok felelnek meg, azaz a szóban forgó mondatbeli viszonylatok kifejezésére a két finnugor nyelvben nem elől-

járós szerkezetek, hanem esetalakok (kázusok) használatosak. Számuk mindkét nyelvben jelentős; a finnmarki lappban éppúgy külön alakja van a ,hol?' és a ,hová?' kérdésre felelő határozónak, miként a magyarban.

Az igékről szóló, jobbra leíró jellegű fejezetnek leglényegesebb pontja azon alapelvnek a leszögezése, hogy a lapp és a magyar igék egybevetésekor kiindulásul csak a tövet szabad és kell venni. A tőhöz járuló végződések száma egyik nyelvben is, másokban is nagy; hiszen a magyarban az igéknek kétféle ragozásuk van: alanyi és tárgyas, s mind a lapp, mind a magyar nyelvtanokban nagy a tar-

160

kaság az igei időalakok tekintetében is. A puszta igetövek körében azonban sok egyezést találhatunk. Például a magyar *élek* és a lapp *élam* jelentésben megegyeznek, alakban viszont eltérnek egymástól, ámde a mindkettőből elvonható *tő* egyformán *él* mindkét nyelvben.

A múlt idejű időalakra térve felfedezi Sajnovics a lapp és a magyar múlt idő jelének azonosságát, amikor rámutat, hogy a lapp „tempus Imperfectum” -*im* végződése (pl. *njillim* ,nyelém’) nagyon közel áll a magyar (Molnár Albert nyelvtanában „első perfectum” nevet viselő) múlt idejű, első személyű alak -*ém* végződéséhez (vö. *nyel-ém*

stb.). Ma már tudjuk, hogy a magyar *nyel-é-m*-féle alakok korábbi *nyele-ḡ-m*-féle alakokra vezethetők vissza, melyekben az *ḡ* ugyanazon ősi jele a múlt időnek, mint a lapp *-i-m* végződés *i*-je meg a finn *-in* végű múlt idejű alakok végződésének magánhangzó eleme (vö. *niel-i-n* ,nyeltem'). Hosszasan tárgyalja a *Demonstratio* (104 — 107.) a lapp összetett igealakok alakításához használatos segédigéket is. Fejtegetéseinek összehasonlító szempontból annyi a lényege, hogy a lapp *le-* ,lenni' jelentésű segédige etimológiailag azonos a magyar *lenni* (vö. *le-sz-ek*, *le-nnék*, *le-tt-em*, *le-v-ő*) ige *le-* tövével. Ennél sokkal fontosabb az, amit a

származékigékről mond, noha a *Demonstratio* ezen fejezete már nagyon vázlatos, és inkább csak utal nyelvi jelenségekre, ahelyett, hogy mibenlétüket kifejtené és példákkal megvilágítaná. Ennek ismét az a magyarázata, hogy Sajnovics tudatosan mellőzte saját anyagának értékesítését, csupán Leem nyelvtanára támaszkodott, s ez viszont sok tekintetben hiányos volt. A lapp és a magyar nyelvi származékigék nagy számának, képzésmódja és jelentése hasonlóságának akkora jelentőséget tulajdonít, hogy kimondja: a lapp és a magyar „meditatív”, „inchoatív” (kezdő) és „frekvenatív” (gyakorító) igék oly közel

vannak egymáshoz, hogy ez a közelség a két nyelv rokonságának a bebizonyítására egymagában is elegendő lenne (*Dem.* 107). Állítása igazolására Sajnovics nem hivatkozhatott számadatokra, mi azonban igazának védelmében, azaz a két nyelv igeképzői nagy számának bizonyítására megemlíthetjük, hogy a magyarban pl. az egyetlen *ad* igének csaknem 200 származékát ismerjük, s hogy a lappban is egyetlen igetőből több mint 30 származékig képezhető. De a lapp és a magyar igeképzés terén nem csupán annyi rokonság fedezhető fel, hogy a képzők száma mindkét nyelvben nagy. Jónehány képző hangalaki, sőt eti-

mológiai azonossága is igazolható. Mindkét nyelv ismer például egy -l mozzatatos képzőt: m. *szöke-ll* (vö. *szök-ik*), lp. *kert-l-e* 'felröppen' (vö. *kerte-* 'repül'). Mind a magyarban, mind a lappban van egy -t műveltető képző: m. *kel-t* (vö. *kel*), *vesz-t* (vö. *vesz-ik*), lp. *jukā-t-* 'itat' (vö. *juhkā-* 'iszik'), *kātō-t-* 'eltűntet' (vö. *kāhtō-* 'eltűnik'). A példák számának szaporítása helyett csak arra utalunk, hogy egy viszonylag új magyar szóképzéstani monográfia kb. 17 finnugor eredetű igeképzőt mutat ki, s ugyanakkor csupán 2 idegen eredetű képzőnkőről emlékezik meg, de ősi képzőinké mellett ezeknek a gyakorisága is teljesen eltörpül.

A különféle lapp nyelvjárásokban az egyszerű igeképzők száma persze különböző, de általában nem sokkal marad a magyar képzőké alatt. Az összetett képzők száma közelebbről meg sem határozható, a képzett igék gyakorisága pedig egyik legjellemzőbb sajátága a beszélt lapp nyelvnek. A képzők nagy számának és a képzett szavak gyakoriságának a lapp és a magyar nyelvre jellemző volta természetesen sokkal jobban kidom-
borodik, ha ugyanakkor figyelembe vesszük, hogy mily kicsi az igeképzők száma például a germán nyelvekben. Az igékre vonatkozó tudnivalók tárgyalásának befejezéséül csak annyit kell még,

megjegyeznünk, hogy állításának általánosságával és bizonyító anyagának hiányosságával maga Sajnovics is tisztában volt, a *Demonstratio* keretei közt azonban — mint maga mondja — nincs lehetősége a fenti kérdés részletes tárgyalására. Ehelyett utal arra, hogy már készülõben van Leem nagy lapp szótára: az minden egyes ige után a származékigék hosszú sorát fogja közölni, úgyhogy az esetleges kételkedõknek csak bele kell nézniük ezen szótárba, s máris meggyõzõdhetnek a Sajnovicstól meghirdetett tétel igazságáról. Ha Sajnovics nyilatkozatát nem is tehetjük szó szerint magunkévá, mindenestre mi is valljuk, hogy a lapp és

a magyar szóképzésbeli egyezéseknek nagy a bizonyító erejük a két nyelv rokonsága kérdésében.

Az ígékről írottakkal be is zárul a *Demonstratio* összehasonlító nyelvészeti része.

A DEMONSTRATIOHOZ FELHASZNÁLT
IRODALOM

A *Demonstratio* utolsó fejezetében a szerző a lapp — magyar nyelv-rokonságot már nem saját érveivel, hanem mások hasonló értelmű állításaival igyekszik alátámasztani. Úgy vélekedik ugyanis, hogy ha igazának bizonyítására tanúságul tud hívni híres, tudós szerzőket, akkor az olvasó látni fogja, hogy a lapp — magyar nyelv-rokonság

gondolata nem friss sütetű, nem is egyedül a *Demonstratio* szerzőjének agyszüleménye, s így még inkább hinni fogja azt, amit e könyv bizonyítani kíván. Azokkal a tudományos művekkel, amelyekre hivatkozik, vardői útjáról visszatérve Koppenhágában ismerkedett meg. Szerzőik között vannak olyan híres svéd tudósok, mint a fiatalabb Olof Rudbeck (1660 — 1740) és az uppsalai akadémia elnöke, Johan Ihre (1707 — 1780), továbbá a német származású, de svédde vált kapitány, Philipp Johann von Strahlenberg (1676 — 1747), Anton Friedrich Büsching német földrajztudós (1724 — 1793), Gerhard Schöning történettudós, a dániai

soröi akadémia norvég származású professzora (1722 — 1780), Marcus Wöldike (1699 — 1750) koppenhágai egyháztörténész, Paul Egede, a grönlandi nyelv koppenhágai professzora (1708 — 1789) és mások. Ezen gazdag bibliográfia láttán megállapíthatjuk, hogy ha tanulmányútja elején Sajnovics tájékozatlanul fogott is hozzá nyelvészeti tanulmányaihoz, *Demonstratiója* írása idején annál serényebben tanulmányozta mindazt, amit a magyar nyelvről és rokoni kapcsolatairól a rendelkezésére álló irodalomban találhatott.

Végül fontos még tudnunk a *Demonstratióról* azt is, hogy tartalma a koppenhágai és a nagyszom-

bati kiadásban nem teljesen azonos: a nagyszombati kiadás helyenként többet, másutt viszont kevesebbet tartalmaz, mint a koppenhágai kiadás. A nagyszombati kiadás Vértess O. András vizsgálódásainak valószínű eredménye szerint 1771-ben jelent meg, de a két kiadás megjelenése közti rövid idő is elég volt Sajnovics számára egyrészt ahhoz, hogy nézetét több kérdésről helyesbítse, illetőleg megváltoztassa, másrészt pedig ahhoz, hogy a magyarok eredetére vonatkozó nyugati és hazai irodalmat tovább tanulmányozza, s e tanulmányaira könyve végén (127 — 132. l.) utaljon. A magyarok őstörténetére vonatkozó felfogásában beállt vál-

tozás eredményeképpen a nagy-
szombati kiadást megtoldotta Hell-
nek azon nézetével, amely szerint
a magyarok őshazája Karjéliában
lett volna (vö. koppenhágai kia-
dás: 119 — 126.), beiktatta továbbá
Hellnek a magyar és a kínai nyelv
rokonságára vonatkozó ötletét (46
— 51.). A magyar nyelvtudomány
története szempontjából említést
érdemel, hogy a *Demonstratio* nagy-
szombati kiadásában közzétette a
Halotti Beszédet, mégpedig egé-
szében (5 — 6.). Ezen legrégibb
összefüggő nyelvemlékünk két
szavát (*feleym* és *isemuc*) mindjárt
egybe is vetette lapp szavakkal, s
ezzel utat mutatott mind e nyelv-
emlékünk helyes irányba haladó

magyarázatának, mind pedig az egész magyar összehasonlító nyelvészetnek. Az a tény, hogy Sajnovics a nagyszombati kiadásba beiktatta a *Halotti Beszédet*, arra mutat, hogy érdeklődése a magyar nyelv múltja iránt a *Demonstratio* írásának kezdetétől fokozódott. Ez a következtetés annál valószínűbb, mert a *Halotti Beszédet* tartalmazó Pray-kódexet valószínűleg csak kevéssel a *Demonstratio* megjelenése előtt fedezték fel. Abban, hogy Sajnovicsban felébredt az érdeklődés nyelvünk legrégibb összefüggő nyelvemléke iránt, persze része lehetett annak a körülménynek, hogy a *Halotti Beszéd* első ismertetője, Pray György, rendtársa volt

Sajnovicsnak, sőt egy időben épp a nagyszombati teológiai főiskolán tanárkodott, úgyhogy Sajnovics személyesen ismerhette, és tartós kapcsolatban állhatott vele.

Akadnak a nagyszombati kiadásban kisebb finomítások is. Például a lapp *ly*, *ny*, *ty*, *gy* hangok magyarázatában nem elégszik meg azzal, amit e hangokról a koppenhágai kiadásban írt, hanem kiejtésüket francia, olasz, román és angol nyelvi szavak ejtés módjára való utalással is igyekszik megvilágítani. Mint tudománytörténeti érdekességet megemlíthetjük végül, hogy Sajnovics — amint már utaltunk rá — Leem készülő nagy lapp szótárának lapp szavait

szerette volna magyar helyesírással közölni; erre vonatkozó terveiről ugyancsak a nagyszombati kiadás ad hírt (33 — 38. l.)

A DEMONSTRATIO FOGADTATÁSA

Kutatása eredményeinek koppenhágai fogadtatásáról Sajnovics egy 1770. február 10-én kelt levelében így számol be: „Magam is készítettem egy értekezést és ezt hasonlólag felolvastam e tudományos társulat körében, mely tagjai közé vett fel, még pedig három gyűlésen, a tagok nagy helyeslése és éljenzése közt” (Herman, Az északi madárhegyek tájáról 550). Ehhez még hozzátehetjük azt, hogy Hell és Sajnovics a dán akadémia első külföldi tagjai voltak. A koppenhágaihoz hasonló megtiszteltetés

érte a trondheimi Tudós Társaság részéről is, amely szintén tagjai közé fogadta. Nem maradt el Hell és Sajnovics eredményeinek elismerése a bécsi udvar részéről sem, de aligha tévedünk, ha azt véljük, hogy ez nem annyira Sajnovicsnak, hanem inkább azon szerzetrendnek szólt, amelynek tudósunk is tagja volt. Maga Sajnovics mindenestre kiemeli (*Dem.* 127.), hogy Mária Teréziát a *Demonstratio* megjelenése örömmel töltötte el, mert — úgymond — azt hitte, hogy ebből országára új tisztesség fog háramlani, s ezért meghagyta, hogy minden újabb felfedezést, amely a magyarok rokoni kapcsolataira vonatkozik, mihamarabb

tegyenek közzé. Ez azonban csak kuriózum. Sokkal lényegesebb az, hogy hogyan reagáltak a *Demonstratió*ban meghirdetett tanításokra a hazai és a külföldi tudományos körök.

Honfitársai közül Sajnovics eredményeit elsőnek Decsi Sámuel (1742 — 1816) orvos és polihisztor, a bécsi Magyar Kurir szerkesztője méltatta *Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) című könyvében. Az a tudósunk, aki a finnugor népek rokoni kapcsolatának a gondolatát végül is bevitte a magyar tudományos köztudatba, nem más volt, mint maga Pray György, a magyar történetírás megalapítója. Eleinte

178

ő is tagadó állásponton volt e feltevéssel szemben, de nagyon érthető okokból: Johannes Georgius Eccard (1647 — 1730) és Martinus Fogelius (1634 — 1675) német tudósok még nem tudták e rokonság gondolatát kellő mennyiségű nyelvi anyagon igazolni. Miután azonban Pray megismerkedett a *Demonstratio*val, valamint a svéd Johan Ihre (1707 — 1780), ifj. Olof Rudbeck (1660 — 1740) és Strahlenberg (1676 — 1747) meg a német Johann Fischer (1697 — 1771) műveivel, megváltoztatta felfogását, és *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum Vindobonae* című munkájában (1774) már

azt a nézetet vallotta, hogy a magyarság északi rokonságát nem lehet kétségbe vonni, mert azt erős érvek támogatják, s kimondja, hogy a magyarok, a „finnek” (azaz: a finnugor népek), az avarok és a hunok azonos eredetűek. A magyar nyelvészek közül Gyarmathi Sámuel (1751 — 1830) tette magáévá a *Demonstratió*ban alkalmazott összehasonlító nyelvészeti módszert. *Affinitas* című művében (1799) Sajnovics nyomán ő is egybeveti a magyar nyelv finnugor voltának bizonyítása céljából e nyelvek nyelvtani elemeit is — anélkül azonban, hogy Sajnovicsra mint mintájára hivatkoznék. Gyarmathi már nagymértékben bővítet-

te nyelvünk finnugor rokonságának körét: az osztjákon kívül valamennyi finnugor nyelv összetartozását bizonyította, Sajnovics *mód-szerét* azonban jelentősen valójában csak Budenz József (1836 — 1892) fejlesztette tovább, azaz azon nyelvészeink egyike, akiknek érdeméből a modern magyar összehasonlító nyelvészet kivirágzott.

Érdekes tény, hogy Sajnovics *Demonstratio*ja nem csupán a tudományok terén hatott gyümölcsözően, hanem hatása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében kiterjedt a magyar szépirodalomra is. Ebben különösen két tényezőnek volt szerepe: egyrészt Sajnovics — Hell nyomán —

*Demonstratio*ja nagyszombati kiadásában Karjalát tette meg a magyarok őshazájának, s így a távol északi Karjalához romantikus történelmi képzetek kapcsolódtak, másrészt a *Demonstratio* szerzője a magyar és a lapp nyelv rokonítása útján a magyar és a lapp népet egy hajdan hatalmas, közös ősnép le származottainak igyekezett feltűntetni, amelynek a hazája valaha Ázsiáig kiterjedt, s ez az áltörténeti beállítás szintén alkalmas volt a költői fantázia felcsigázására.

Azon íróink közül, akikre termékenyítőleg hatott a *Demonstratio*ban meghirdetett magyar — lapp nyelvrokonság, elsőnek Dugonics Andrást kell megemlítenünk.

Dugonics (1740 — 1818) 1774-től egy ideig a nagyszombati egyetemen tanárkodott, s mivel így Sajnovicsról bőven volt alkalma hallani, érthető, hogy műve iránt is felébredt benne az érdeklődés. *Etelka* című regénye 1788-ban jelent meg, s a honfoglaló magyarság korát eleveníti meg. Sajnovics ugyanis — Hell nyomán — Karjéliának (azaz Karéliának vagy Karjalának) a nevét egy feltett *kar* + *jel* magyar összetett szóból magyarázza, mely szerint a jeles karú hősök hazája lett volna. Dugonics a hős magyarokat és a „jeles karú” karjeliaiakat egymással közeli rokonságban álló népeknek mutatja be, akik egymás országában mint rokoni földön

járnak-kelnek. Minthogy az *Etelka* nagy sikert aratott, Dugonics kedvvel fordult egy-két további művében is a karjalai témához. *Jolánka* című regényében Etelka leányának történetét beszéli el, még nagyobb mértékben tükrözve Sajnovics hatását, mint az Etelkában. E témakörben mozog Dugonics *Etelka Karjelben* című színdarabja is. Dugonics hatalmas területeket népesít be a magyarokkal, s valósággal új történelmet költ népe őseiről. Noha Dugonics műveinek írói értéke nem nagy, olvasottságuknál és népszerűségükénél fogva nem jelentéktelen mértékben hozzájárultak a maguk idejében hazánkban általános lapp-, illetőleg

finnugor-ellenesség ellensúlyozásához.

A másik író, akit a *Demonstratio* ihletett költői alkotásra, Peretsenyi Nagy László (1771 — 1827) volt. *Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása* című eposza 1802-ben jelent meg. Szerzője még Dugonicsnál is lelkesebb híve Sajnovicsnak. Kusza históriájával végső soron a magyar és a lapp nyelv azonosságának hitét akarta terjeszteni. Művének irodalmi értéke nincs. Ezt is figyelembe véve, a *Demonstratio* hazai hatásáról összegezve azt kell mondanunk, hogy az a maga korában nem volt valami jelentékeny, s hogy Sajnovics tanítását a magyar — lapp nyelvro-

konságról a közvélemény még sokáig nem fogadta el. Annál nagyobb figyelmet keltett a *Demonstratio* külföldön!

A DEMONSTRATIO
ELŐZMÉNYEI ÉS KÜLFÖLDI
VISSZHANGJA

Sajnovics János a *Demonstratió*ban, mint részletesen kifejtettem, a magyar és a lapp nyelv rokonságát kívánja bizonyítani. Nem ő volt azonban az első, aki e két nyelv rokonságának a gondolatát felvette. Jóval Sajnovics előtt többen vallották a magyar és a finn nyelv rokonságát, s mivel a finn és a lapp nyelv összetartozása pedig bizonyítatlanul is általánosan elfogadott igazságként volt ismert, természetesen, hogy a magyar és a lapp nyelv közös eredetéről is már a *Demonstratio* megjelenése előtt esett

szó az irodalomban. A finn és a lapp nyelv rokonításának kérdése nem tartozik szorosan e kis tanulmány keretébe, de megemlíthetjük: már Sebastian Münster (1489 — 1552) *Cosmographia universa* (1544) című művében említést tesz arról, hogy a finnek és a lappok közös s ugyanakkor a svédktől eltérő nyelvet beszélnek, s ilyen értelmű megjegyzést J. J. Scaliger (1540 — 1609) francia filológus *Oposcula varia* (Párizs, 1610) című művében is találhatunk (121.).

Hogy a magyar és a lapp nyelv esetleg rokon egymással, arról Hell elsősorban Johannes Scheffer (1621 — 1679) strasbuorgi szüle-

188

tésű uppsalai professzornak és Anton Friedrich Büsching (1724 — 1793) német földrajztudósnak a műveiből szerzett tudomást. Schefert Svédország első igazi nyelvtudósaként tartja számon a svéd nyelvészet története. *Lapponia* című műve 1673-ban latinul jelent meg Frankfurtban, s oly sikert aratott, hogy hamarosan lefordították egész sereg európai nyelvre. Német fordítása 1675-ből való, s így belőle már száz évvel a *Demonstratio* előtt meg lehetett tudni egyrészt azt, hogy a lapp és a finn nyelvben sok közös szó és nyelvtani elem található, másrészt pedig azt, hogy e nyelvekkel a magyar is összetartozik. Büsching fő műve

a tíz részből álló *Erdbeschreibung* (1754 — 1792); benne a szerző a magyar és a lapp nyelv viszonyáról ugyanolyan értelemben nyilatkozik, mint Scheffer.

A *Demonstratió*ból egészen nyilvánvaló: Sajnovicsnak soha sem fordult meg a fejében az a gondolat, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonságáról korábban leírt vélekedéseket elhallgassa. Hogy ő nem vindikálja magának a magyar és a lapp nyelv rokonságának felfedezésével járó dicsőséget, hanem csupán e két nyelv rokonsága bebizonyításának az érdemét tartja fenn magának, kétségbevonhatatlanul kiviláglik következő nyilatkozatából: „Obtinui practer haec, Celeb-
190

riorum quorundam Authorum opuscula, in quibus Idioma Ungaricum cum Fennico, atque Lappico convenire, etsi non demonstrent, ita tamen luculenter afferunt, ut hac in re novae Inventionis laudem mihi arrogare non possim, licet forte possem certitudinis, atque D~~e~~monstrationis” (111). Teljesen alaptalan volt tehát egy, Pozsonyban megjelent gúnyirat szerzőjének az a vádja, hogy Sajnovicsnak a magyar — lapp nyelv-rokonság hirdetésével csak szenzációhajhászás volt a célja. Annál kevésbé lehetett Sajnovicsot ilyen váddal illetni, mert könyve utolsó fejezetében maga felsorolja azokat a tudományos műveket, amelyek-

ben a magyar — finn (— lapp) nyelvrokonság gondolata már a *Demonstratio* megjelenését megelőzően felmerült. Elsőnek Olaus (Olof) Rudbeck *Specimen Usus Linguae Gothicae* című, 1717-ben Uppsalában kiadott, híres tanulmányára utal, de még jelentősebbnek mondja Johan Ihre *Glossarium Suio-Gothicum* című művét. Szerzője a finneket és a lappokat hun eredetűeknek véli, mert — úgymond — másképp nem lehet megmagyarázni azt a jelentős hasonlóságot, amely a magyar és a finn nyelv között megállapítható. Mindjárt megpróbálja érzékeltetni is, mily nagy ez a hasonlóság: értesülése szerint a kevéssel korábban Németország-

ban viselt háború során finn katonák kerültek el Magyarországra, s itt oly hamar megtanulták az ország nyelvét, hogy beszélni tudtak a lakossággal. Hivatkozik Sajnovics Leibnitzre is, aki szintén észrevette a szóban forgó rokonságot, különösen pedig Johannes Welint (... — 1744), az első olyan finn tudóst emeli ki, aki finn és magyar szókat egyeztetett egymással. Egyeztetéseiből mindjárt be is mutat vagy harmincat, tehát — mellesleg — a magyar — lapp nyelv-rokonság mellett a magyar — finn nyelvi rokonság igazolását sem tartja feleslegesnek, sőt gyakran hivatkozik észti nyelvi rokon jelenségekre is. A finnugor népek és

nyelvek rokonságára vonatkozó irodalomból megismerkedett Philipp Johann von Strahlenberg (1676 — 1747) Stockholmban, 1730-ban megjelent, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* című művével is. A német származású Strahlenberg XII. Károly svéd király tisztje volt. Az 1709-i pultavai ütközetben orosz hadifogságba esett, s így 13 évet töltött az orosz birodalomban. Idejét földrajzi, történelmi, néprajzi és nyelvészeti tanulmányokra fordította, s összegyűjtötte, amit Kelet-Oroszország és Szibéria földjéről, népeiről és azok nyelvéről írva talált. Volt alkalma hallani is sok szibériai és egyéb nyelvet, s így első-

nek hirdette meg valamennyi finnugor nyelv összetartozását. Észrevételei annyira megragadták Sajnovics figyelmét, hogy magyar — finn szóegyeztetései közül negyvenkettőt *Demonstratió*jában is közöl.

A másik német származású tudós, aki ugyancsak már Sajnovics előtt nagy érdemeket szerzett a finnugor nyelvek egymás közti viszonyának tisztázásában, Johan Eberhard Fischer volt. Már viszonylag fiatalon elkerült hazájából a cári Oroszország fővárosába, Szentpétervárra. 1740-től részt vett az orosz akadémiától szervezett, ún. második kamcsatkai expedícióban, hétesztendő tanulóútja során sok másolatot

készített a szibériai levéltárakban az ezen országrész elfoglalására és betelepítésére vonatkozó okmányokról, s egyidejűleg gyűjtötte elsősorban a vogul, az osztják, a szamojéd és a tatár nyelvi adatokat. Minden egyes finnugor nyelvből kb. 300 szó állott rendelkezésére akkor, amikor ezekre és az általa gyűjtött okmányanyagra támaszkodva megírta a magyar nyelv eredetkérdése és Szibéria népeinek története szempontjából oly nagy fontosságú műveit. Közülük az első, a *Sibirische Geschichte*, kéziratban már 1757-ben elkészült, de nyomtatásban csak 1768-ban jelenhetett meg. A másik, a *De origine Ungrorum*, kéziratban formájában

196

1756-ból való, de csak 1770-ben (azaz a *Demonstratio* megjelenése évében) August Ludwig Schlözer (1735 — 1809) *Questiones Petropolitanae* című gyűjteményében került kiadásra.

Strahlenberg műve és Fischer tanulmányai — együtt azokkal a korábbi történeti, néprajzi és nyelvi jellegű megállapításokkal, illetőleg következtetésekkel, amelyek Miechovi Mátyás lengyel orvos és Herberstein Zsigmond osztrák diplomata meg mások művei révén váltak ismeretessé — a magyar nyelv finnugor voltát oly mértékben valószínűvé tették, hogy a bizonyítékokat ismerő nyugati tudományos világ a végső szó ki-

mondásához már csak az elsősorban érdekelteknek, azaz a magyaroknak az állásfoglalását várta. De a magyar állásfoglalás persze csak akkor eshetett kellő súllyal a latba, ha legalább egy-két finnugor nyelv ismeretében születik meg, s e nyelvek helyszíni tanulmányozása során szerzett anyagra támaszkodik. Ennek az igénynek bizonyos mértékű kielégítése az, amire Sajnovics János lappföldi tanulmányútján vállalkozott, s *Demonstratiója* az a nyelvtudományi mű, amely végre meghozta a magyar állásfoglalást nyelvünk eredetének addig is, később is sokat vitatott kérdésében.

A *Demonstratio* fogadtatása a tudományos körökben meglehe-

tősen kedvező volt. Henrik Gabriel Porthan (1739 — 1804), a finn művelődéstörténet ezen kimagasló alakja, a *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* című, svéd nyelvű, turkui újságban már a *Demonstratio* megjelenése után egy évvel részletes ismertetést írt e műről, s néhány kiegészítő megjegyzést fűzött a benne foglalt megállapításokhoz. Majdnem ugyanezt mondhatjuk a svéd szótáríróról, Emanuel Johann Öhrlingről (1751 — 1808), aki 1772-ben Uppsalában *Dissertatio academica de convenientia linguae hungaricae cum lapponica* címen értekezést írt a magyar és a lapp nyelv közötti egyezésekről. Védelmére kelt Sajnovicsnak hazai ellenfelei-

vel szemben Josef Hager is *Neue Beweise der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern* című, 1793-ban Bécsben megjelent tanulmányában. Végül a *Demonstratio* külföldi hatásával kapcsolatban említést érdemel még az az ösztönzés is, amelyet ez a munka Sajnovics egy európai hírű kortársának, a cseh Josef Dobrovskýnak (1753 — 1829) adott egyrészt e kiváló filológus finnugor nyelvészeti tanulmányaihoz, másrészt pedig összehasonlító nyelvészeti módszerének elvi megalapozásához.

A német tudósok a *Demonstratiót* élénk érdeklődéssel fogadták. Az egyike azoknak, akik leghivatottabbak voltak nyilatkozni Saj-

novics magyar — lapp nyelvrok-
konításáról, tudniillik J. E. Fischer,
már nem nyilváníthatta vélemény-
nyét, mivel a *Demonstratio* megje-
lenését követő esztendőben meg-
halt. Annál nagyobb érdeklődés-
sel fordult a *Demonstratio* felé Schlö-
zer, akit 1768-ban nevezték ki a
göttingai egyetemre Kelet-Euró-
pa történelmének professzorává.
Ő a finnugor népekre vonatkozó
kutatásainak eredményeit *Allge-
meine nordische Geschichte* címen
1771-ben foglalta össze. A finnu-
gor népek rokonságát kétségbe-
vonhatatlan ténynek tekintette, de
csak szóegyeztetésekkel igyekezett
igazolni. Művében Schlözer elfo-
gadja a magyar és a lapp nyelv ro-

konságáról szóló tanítást, s hogy ezen rokonság megállapítása körül milyen érdemet tulajdonít Sajnovicsnak, az világosan kitűnik következő nyilatkozatából: „Dass die Sprache dieser heutigen Ungern mit dem Finnischen und Lappischen nahe verwandt, und die Nation folglich ein Zweig des grossen Finnischen Völkerstammes sey, ist was altes und längst bekanntes. Hr. Sajnovics hat diesen alten Satz ganz neuerlich durch neue Gründe bestätigt, und besonders gewiesen, dass auch in der Grammatik (nicht blos in einzelnen Wörtern) eine grosse Uebereinstimmung zwischen dem Ungrischen und Lappischen sey” (Kap. II. Von den

Stamm-Völkern des Europäi-
schen Nordens", XII. cikkely).
Ugyanakkor azonban, amikor
Schlözer Sajnovics módszerét nyil-
vánvalóan helyesli és a magyar
— lapp nyelvrokonságot illető
végső következtetését is elfogadja,
korántsem ért vele egyet minden
kérdésben. Hogy véleménye mi-
ben tér el Sajnovicsétól, kiviláglik
következő nyilatkozatából: „A
czimlapon levő idem esse’ túlzás.
Annyira még nem viszi Sajnovics
úr a magyar és a lapp nyelv össze-
hasonlításával, hogy jó okkal azo-
nosságról lehetne szó. . . Még túl-
zottabb az a mondása (27.), hogy
,audeo dicere: nullam fere Ungari-
cam vocem reperiendam, quae non

inter Fennos, aut Lappones Sueciae, aut certe inter Lappones Finmarchiae itidem reperiatur'. Sajnovics úr nem ismeri sem a finn [értsd: finnugor] népségek sokaságát, sem az ő magyarjainak történetét és vándorlásait; mert különben már a priori is több hasonlóságot sejtene a vogulban és a permiben, mint a sokkalta távolabb eső lappban . . . A magyar és a lapp nyelvet tehát olybá képzelem magamnak, mint az angolt meg az izlandit, és következtetésem ez: ha a magyar nyelv még legtávolabbi testvéréhez is oly láthatóan hasonlít, sejtteni lehet, hogy még jobban egyezik az ő közelebbi Ural- és Volga-vidéki testvéreivel. Vajha a jó sors ezekre a

vidékekre is elvezetne egykor egy Sajnovicsot!” (Schlözer ezen megjegyzéseit itt Szinnyi József fordításában közlöm, l. Nyelvtudományi Közlemények XXVI. 225. A német eredetit Szinnyi Benedetto Cetto . . . *De sinensium imposturis dissertatio* [Bécs, 1781] című könyvében találta, s abból fordította magyarra — anélkül, hogy szerzője kilétével tisztában lett volna.) Schlözer ezen bíráló megjegyzéseivel természetesen egyetértünk, de Sajnovics mentségére meg kell említenünk, hogy amíg Schlözernek a finnugor nyelvek egymásközi rokonsági kapcsolatainak tisztázásához rendelkezésre állottak Fischer jelentékeny

mennyiségű feljegyzései, addig Sajnovics a magyarság keleti rokonainak a nyelvét kellő mennyiségű nyelvi anyagból még nem ismerhette.

Tudvalevő: hazánkban a korabeli nyelvészek többsége elutasítólag foglalt állást Sajnovics eredményeivel szemben. Különösen Beregszászi Nagy Pál háborgott a magyar — lapp nyelvrokonság gondolata ellen, s hirdette továbbra is a magyarnak a héberrel meg az arabbal való rokonságát. Schlözer velük szemben is védelmezte Sajnovics igazát: „Türkisch, Persisch und Ungrisch, sind verschieden an sich, wie Deutsch, Slavisch und Hebräisch. Deswegen können

doch im Ungrischen ein halbes Schock Worte vorkommen, die auch im Türkischen und Persischen sind. Wie viel Griechisches ist im Russischen, wie viel Lateinisches im Deutschen; und doch ist Russisch eine ganz andere Sprache wie Griechisch u[sw]. Auch mit dem Hebräischen, Arabischen, Syrischen u[sw]. hat das Ungrische keine Aehnlichkeit, als dass alle diese Sprachen Suffixa haben: hingegen mit dem Finnischen, oder Lappischen ist die Aehnlichkeit des Ungrischen frappant" — írta egy levelében Beregszászinak (idézi Paulus Beregszászi *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen című*

könyvének [Leipzig, 1796] V. lapján). Az északi rokonság ellen berzenkedő és „előkelő” rokonok után áhítózó honi nyelvészeknek végül is meg kellett hajolniuk a tények előtt, és így — ha nem is, előbb, mint a XIX. század végén — a Sajnovics képviselte összehasonlító nyelvészeti irányzat nálunk is győzedelmeskedett. Ez a fordulat azon további kutatásoknak volt a következménye, melyeket a finn-ugor nyelvek megismerése érdekében északi és nyugati tudósok fejtettek ki, s amelyekbe magyar részről Reguly Antal, Hunfalvy Pál és Budenz József a múlt század közepe tájától oly eredményesen kapcsolódtak bele.

A DEMONSTRATIO
TUDOMÁNYTÖRTÉNETI
JELENTŐSÉGE

Sajnovics János nyelvészettörténeti érdemeként legáltalánosabban azt látjuk elkönyvelve, hogy bizonyította a magyar és a lapp nyelv rokonságát. A szakirodalomban több helyen említik érdemeként azt is, hogy nyelvek rokonságának az igazolására elsőnek értékesítette a nyelvtani egyezéseket, s hogy ezzel megalapítója lett a modern értelemben vett összehasonlító nyelvészetnek. Mindezekben az állításokban sok igazság rejlik, de teljesen nem érthetünk velük egyet, s ezért szükségét érezzük, hogy a

fenti állításokat sorra megvizsgáljuk. Ez a vizsgálódás annál kevésbé mellőzhető, mert hiszen valamenyny állítás felülmúlja a szorosabb értelemben vett magyar tudománytörténet illetékességét, és helytállóságát csak nemzetközi síkon végzett, széles körű tájékozódás után igazolhatjuk.

Nézetünk arról a kérdésről, hogy bebizonyította-e Sajnovics a magyar és a lapp nyelv rokonságát, avagy nem, attól függ, hogy mit tartunk a bebizonyítottság kritériumának, azaz hogy miben látjuk a nyelvrokonság bizonyítékait. Sajnovics maga szilárdan hitt abban, hogy sikerült igazolnia a magyar — lapp nyelvrokonságot, s

éppen ebben látta művének legfőbb érdekét. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen Sajnovics a kérdéses rokonság nagyszámú bizonyítékát sorolja fel, és a rokonság kérdésének eldöntéséhez a két nyelvet sokoldalúan vizsgálja meg. A bebizonyítottság kérdése annak folytán merül fel újra, hogy nézeteink a nyelvrokonság bizonyítékairól a nyelvtudomány későbbi fejlődése során módosultak, Sajnovics bizonyítékai pedig részben megdőltek.

A nyelvrokonság bizonyítékának — röviden szólva — bizonyos számú és jellegű szónak meg ősi nyelvtani elemnek az egyezését szoktuk tekinteni (a párhuzamos

fejlődés nagyobb lehetősége miatt kisebb jelentőséget tulajdonítanak a mondattani egyezéseknek). Aki figyelmesen olvasta e könyvecskének azon fejezetét, amely a *Demonstratio* tartalmáról adott számot, azt mondhatná erre: de hiszen Sajnovics is éppen ilyen jellegű nyelvi elemek körében kereste a magyar és a lapp nyelv rokonságának bizonyítékait. Olvasónknak igaza van, eltérés van azonban Sajnovics és a későbbi nyelvtudomány között a tekintetben, hogy milyen szóegyezések tekinthetők a nyelvrokonság bizonyítékainak. Sajnovics olyan magyar és lapp szavakban látta az azonos eredet bizonyítékait, amelyek hangalakra nézve *hasonlíttak*

egymásra, jelentés tekintetében pedig teljesen — vagy majdnem teljesen — megegyeztek egymással. Az összehasonlító nyelvtudomány viszont már körülbelül 150 éve nem fogadja el a szavak etimológiai azonosságának bizonyítékául az egyenlő jelentésű szavak hangalaki *hasonlóságát*, hanem azt vallja: csak olyan szavak tekinthetők két vagy több nyelv közös eredete bizonyítékainak, amelyek hangalak tekintetében egymásnak *szabályosan megfelelnek*, jelentésük pedig vagy azonos, vagy pedig közös alapjelentésre vezethető vissza. E tények tömegével alátámasztható alapelv szerint tehát a rokon nyelvek szavai hangalakra nézve

különbözhetnek, sőt a legtöbb esetben különböznek is egymástól, de ez a különбözés nem tetszésszerinti, hanem bizonyos szabályosságot árul el. Például a latin *p*-nek a germán nyelvekben általában *f* felel meg: lat. *pater* ,apa' ~ ófelnémet *fater* (ma: *Vater*); lat. *pecu-s* ,barom' ~ német *Vieh*.

A magyar — lapp (— finn) és általában a finnugor nyelvek körében az összehasonlító nyelvtudomány a szabályos hangmegfelelések egész sorát állapította meg; példaképpen ezek közül csak egynehányra hivatkozunk. A lapp (— finn) és a magyar nyelv finnugor eredetű szavaiban a lapp (— finn) szókezdő *p*-nek a magyarban *f*

felel meg, pl. lulei-lp. *piessē*, fi. *pesä* ~ m. *fésze-k* (a *-k* elhomályosult képző); lp. *piellē* ~ m. *fél* ,halb'; Halfte'; lp. L. *potnē* (gyenge fokban *ponē*-), fi. *puno-* ~ m. *fon*. A lapp és a finn szóbelseji *t*-nek a magyarban *z* felel meg, pl. lp. L. *kiehta*, fi. *käte*- (alanyeset *käsi*) ~ m. *kéz*; lp. L. *čuöhtē*, fi. *sata* ~ m. *száz*; lp. L. *köhtē*, fi. *kota* ~ m. *ház*; stb. A *Demonstratió*ból kitűnik, hogy Sajnovics tisztában volt a szabályos hangmegfelelések létezésével és fontosságával (a germán nyelvek köréből példákat is említ igazolásukra), mindamellett az általa közösnek minősített lapp és magyar szók körében ilyen megfeleléseket nem

keresett, (legfeljebb ha egyet fedezett fel), éppen ezért szóegyeztetéseinek nem adta meg a kellő bizonyító erőt, s így velük — mai fogalmaink szerint — *nem* bizonyította be a lapp és a magyar nyelv rokonságát. Ezzel szemben minden fenntartás nélkül el kell ismerünk, hogy egyeztetései nem jelentéktelen részével Sajnovics helyes irányba haladt, s nyomain így — a közös szókészletben megállapítható hangmegfelelések felfedezését követően — a lapp és a magyar nyelv rokonsága az ősi szókészlet körében is kellő bizonyító erővel igazolódott. Ez annak folytán vált lehetségessé, hogy a lapp nyelvjárások szókincse a későbbi szógyűj-

tés során nagymértékben ismertté vált, s így a magyarral egyeztethető szavak száma — ahhoz képest, ami Sajnovics korában ismert volt — igen jelentősen megnőtt.

Nem mehetünk el szó nélkül azon állítás mellett sem, mely szerint a modern összehasonlító nyelvészetben a nyelvtani egyezéseket Sajnovics használta fel elsőnek nyelvek rokonságának bizonyítására. Hiszen tudjuk, hogy például Mikael Wexionius-Gyldenstolpe (1609 — 1670) turkui professzor *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum* című művében már 1650-ben számos egyezést állapított meg a finn és az észti nyelv rokonságá-

nak igazolása céljából e két nyelv között a szókészleten kívül a nyelvtani szerkezetben is, sőt utal közös finn — lapp ragokra is. Hasonlóképp a dán Marcus Wöldike (1699 — 1750) *Betaenkning om det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Oliighed med andre Sprog* [Gondolatok a grönlandi nyelv eredetéről és más nyelvektől való különbözéséről] (megjelent Koppenhágában 1746-ban) már Sajnovics előtt nagy figyelmet fordított az általa egybevetett nyelvek nyelvtanában megmutatkozó szerkezeti sajátságokra is. Ámde a finn és az észti nyelv rokonsága oly közeli, és így a két nyelv közti nyelvtani egyezések oly feltűnőek és nagyszámúak,

hogy Wexionius-Gyldenstolpe eljárása Sajnovicsnak a teljesítményét nem homályosítja el. Amíg az előbbi alig tesz egyebet, mint két közeli rokon nyelv ragozott alakjait táblázatok alakjában egymás mellé állítja, Sajnovics két, egymástól nagyon is távol álló rokon nyelv alakrendszerét vizsgálja végig, s bennük fedez fel egyezéseket. Wöldike esetében lényegesen más a helyzet. Ő egymástól távoli nyelvek szerkezeti sajátosságaira fordítja figyelmét, végeredménye szerint azonban a grönlandi és a magyar nem egyeredetű nyelvek, azaz Wöldikénél a nyelvtani egyezések szemléje nem szolgál nyelvi rokonság bizonyítására. Mind-

amellett én Wöldike és Sajnovics eljárása között minőségi különbséget nem látok, s így le kell szögeznünk, hogy a nyelvtani egyezéseknek a nyelvi rokonság megnyilvánulási formáiként való vizsgálatában Wöldike megelőzte Sajnovicsot (ezt kifejtette már Knut Bergsland az 1970-ben Székesfehérvárott tartott Sajnovics-szimpozionon egy hozzászólás formájában). Van azonban egy körülmény, amelynél fogva a mérleg nyelve egy tekintetben határozottan Sajnovics javára billen: Wexiönus-Gyldenstolpe és Wöldike figyelembe veszik a nyelvtani egyezéseket, de nem nyilatkoznak fontosságukról. Velük szemben Sajno-

vics elvileg is hangsúlyozza a nyelvtani egyezéseknek a nyelvi rokonság kérdésének eldöntésében tulajdonítandó szerepét. Noha állítja, hogy szókészletbeli egyezést a magyar és a lapp nyelv között fel tudna sorolni sokkal többet, mint amennyi *Demonstratió*jában található, mégis az a nézete, hogy a rokonság bizonyításában tovább kell lépnie, s meg kell vizsgálnia a két nyelv szófajait, úgyszintén azok mondatbeli viselkedését is.

„Retuli vocabula bene multa, & multi idhuc plura referre potuissem, e quibus convenientia Idiomatis Ungarorum, & Lapponum luculenter sane ostenditur, non tamen hic mihi sistendum judicavi. Libet

ultra progredi, & ipsas orationis partes *Nomina, Pronomina, Verba* ad Grammaticae trutinam revocare. Quodsi ostendero, has quoque orationis partes pari, aut fere pari ratione ab utraque Gente usurpari, nihil jam superesse video, quod ad plenam asserti mei Demonstrationem Lector exigere posset”, írja *Demonstratiójában* (84.). Egy másik nyilatkozatából világosan kitetszik az is, hogy a nyelvek rokonságának igazolásában a nyelvtani egyezéseknek nagyobb fontosságot tulajdonít, mint a szókészletieknek (l. az idézetet e könyvecske 142. lapján). Ezek az *elvi* megnyilvánulások már önmagukban is előkelő helyet biztosíta-

nak Sajnovicsnak a modern összehasonlító nyelvészet alapelveinek kialakításában. De hangsúlyoznunk kell: érdeme *gyakorlati* szempontból is nagy, mert ha nem is állíthatjuk róla, hogy a nyelvi rokonság bizonyításában elsőnek fordított figyelmet a nyelvtani egyezésekre, annyit bizvást elmondhatunk róla, hogy — nem számítva Martinus Fogelius hamburgi polihisztor kéziratban maradt munkáját — az egymástól *távoli* finnugor nyelvek rokonságának bizonyításába ő vonta be elsőnek a nyelvek grammatikai egyezéseit, s ez a körülmény legalábbis a *finnugor* nyelvészet történetében előkelő helyet biztosít neki.

Az utolsó kérdés, mellyel kapcsolatban állást kell foglalnunk: megalapítója-e Sajnovics az összehasonlító nyelvészetnek, avagy nem. A válasz nézetem szerint azon fordul meg, hogy milyen jelentést tulajdonítunk a *megalapító* szónak. Ha valamely tudomány-szak vagy tudományos irányzat megalapítójának azt neveznénk, aki a kérdéses szakra vagy irányzatra jellemző alapelvek közül egyet vagy többet elsőnek vallott és alkalmazott, akkor Sajnovicsot talán joggal nevezhetnénk az illető szak vagy irányzat megalapítójának. Ha azonban a *megalapító* minősítést egy szak vagy irányzat olyan képviselőjének tartjuk fenn, aki

annak alapelveit nemcsak vallotta, hanem részletesen kifejtette, széles körben alkalmazta — olyannyira, hogy munkásságával a kérdéses szak vagy irányzat képviselői számára általában kiindulásul, illetőleg mintául szolgált, akkor kétely támad bennünk azt illetően, hogy a hazai nyelvtudomány egyes képviselői helyesen tulajdonítják Sajnovicsnak az összehasonlító nyelvtudomány megalapításának érdemét. Tekintetbe kell ugyanis vennünk azt, hogy a nyelvtani elemek egyezése, amit magyar — lapp nyelvrokonítása alapelveként Sajnovics világosan meghirdet, az összehasonlító nyelvtudománynak csak egyik alapköve. Mellette azo-

15 — III. 225

nos súlyú alapelvként ott van a nyelvrokonításnak azon másik alapelve, mely szerint a rokon nyelvek közös szókészleti elemeinek általában szabályos hangmegfelelést kell mutatniuk. Láttuk már, hogy Sajnovics összehasonlító munkájában ez a másik alapkő nem található meg. Az tehát a véleményünk, hogy a Sajnovics alkalmazta összehasonlító nyelvészeti módszert még nem jellemezte mindazon sajátság, amely a modern összehasonlító nyelvtudományra jellemző, s éppen ezért „az összehasonlító nyelvészet megalapítója” minősítés Sajnovicsra legfeljebb ötven százalékban illik rá.

Ámde ha a Sajnoviccsal kapcsolatos hazai megállapítások némelyikét túlzottnak is kell tartanunk, ez nem jelenti azt, hogy Sajnovicsnak ne lenne olyan érdeme, amelynek folytán az összehasonlító nyelvtudomány történetében neki valóban helye van. Ha Sajnovicsnak idevágó érdemét úgy fogalmazzuk meg, hogy az összehasonlító finnugor nyelvtudományban a magyar nyelv finnugor rokonainak kimutatása során elsőnek alkalmazta a modern összehasonlító nyelvtudomány azon alapelvét, mely szerint a nyelvi rokonságnak a szókészleten kívül grammatikai elemek egyezésében is meg kell mutatkoznia, Sajnovicsunknak már

akkor is olyan jelentős érdemet tulajdonítunk, amelynek alapján ő méltán formálhat jogot az összehasonlító nyelvtudomány történetében való számontartásra. Ámde nem is kell itt feltétlenül megállnunk: Sajnovics — noha szerényebb igénnyel — említést érdemel az összehasonlító nyelvészet történetében a finnugor vonatkozásokra való korlátozás nélkül is. Ez pedig már igen számottevő körülmény egy XVIII. századi magyar tudós jelentőségének felmérésekor! Hogy ezen és korábbi állításaimmal kapcsolatosan elkerüljem a nemzeti elfogultság esetleges vádját, tanúimul a következőkben immár nem hazai, hanem

külföldi szakembereket idézek meg.

Schlözernek már említett véleménye után a neves dán nyelvész, Rasmus Rask (1787 — 1832) állásfoglalására hivatkozhatom. Rask szerint a magyar nyelv finnugor voltára vonatkozó feltevés Sajnovics és Gyarmathi „kitűnő” értekezéseiben jól meg van alapozva, s hogy a magyar és a lapp nyelv rokon egymással, azt Sajnovics be is bizonyította. A finnugor kutatások legnagyobb tekintélyű intézményének, a helsinki Finnugor Társaságnak a megalapítója, Otto Donner (1835 — 1909) a finnugor nyelvészeti kutatások történetét tárgyaló áttekintésében (1872) azt

emeli ki, hogy Sajnovics az összehasonlító nyelvészetben alapvető módszertani újítást honosított meg: a lapp és a magyar nyelv rokonságát azonos tövű szavakon kívül nyelvtani formáik egyezésének a kimutatása útján kívánja tisztázni. Georg von der Gabelentz (1840 — 1893) egyik cikkében Sajnovicsot és Gyarmathit összehasonlító nyelvtudományunk őseinek nevezi, akik évtizedekkel megelőzték a német Franz Boppot.

Ámde nemcsak annak az igazolására idézhetünk nyilatkozatokat, hogy Sajnovics teljesítményéről a múlt század nyelvészei dicsérettel szólnak. Nem hiányoznak az elismerő méltatások nyelvtudomá-

nyunk ma élő jeles képviselői részéről sem. A lapp nyelv és az általános nyelvészet ismert finn kutatója, Paavo Ravila, egy értekezésében így méltatja Sajnovicsot: . . . „zu jener Zeit ereigneten sich in der Geschichte der finnisch-ugrischen Sprachforschung recht bemerkenswerte Dinge. I. J. 1770 gab der Ungar Johann Sajnovics seine berühmte Demonstratio heraus, in der er mit ganz modernen Methoden die Verwandtschaft des Ungarischen mit dem Lappischen nachwies. Durch dieses und durch das 1779 erschienene Werk Affinitas von Samuel Gyarmathi ist die finnisch-ugrische Sprachforschung als endgültig erwiesen angesehen

worden" (*Finnisch-Ugrische Forschungen* XXIII. 1935. 21. 1.).

A lapp nyelv, az uráli és az általános nyelvtudomány érdemeiben gazdag svéd kutatója, Björn Collinder, szintén a Demonstrációban megmutatkozó nyelvszemlélet modernségét emeli ki, hivatkozva arra, hogy Sajnovics felismerte a nyelvek állandó változásának tényét, a lapp és a magyar nyelv rokonságát bizonyító anyagból tudatosan kirekesztette a jövevényszavakat, viszont ugyanakkor értékesítette az egyeztethető ragok tanúságát. S hogy Sajnovics neve mennyire él mindmáig a nyelvészeti köztudatban, csak arra hivatkozom még, hogy nem hiányzik e név

Hans Arens *Sprachwissenschaft* című nagy művének 1969-ben megjelent második kiadásából sem.

A fenti utalásokból láthatjuk: Sajnovics Jánosnak az összehasonlító nyelvészetben alkalmazott módszertani újítására hamar felfigyelt a külföldi tudományos világ, s nem maradt érte adós az az elismeréssel sem. Hosszú volt azonban az az út, amíg Sajnovics odáig eljutott, hogy úttörő érdekeit hazájában is elismerjék. Mint-hogy a magyar közvélemény részéről életében csak támadás és gúny jutott osztályrészéül, elkedvetlenedett és lemondott további nyelvtudományi tervei megvaló-

sításáról. Rendje 1771-ben Bécsből ismét a nagyszombati rendházba helyezte át, s két évig az itteni csillagászati intézetben működött. Itt érte rendjének 1773-ban bekövetkezett eltörlése. Emiatt mélyen elkeseredve, az esztergomi egyházmegye papjai sorába lépett, s Budán telepedett le. Itt a Hell Miksa alapította csillagvizsgáló intézetnek adjunktusa, illetőleg másodcsillagásza lett. Ebben a minőségében — főleg a csillagászati ismeretek népszerűsítése céljából — egy kisebb terjedelmű, latin nyelvű csillagászati művet írt, amely *Idea astronomiae* címen 1778-ban jelent meg. 52 éves korában, 1785. május 4-én halt meg Budán

(vö. Csupor Zoltán: Magyar Nyelv 1958:517).

Sajnovics János tekintélytiszteelő, szerény, sőt alázatos ember volt. *Demonstrációjában* is igyekszik minden, munkájával kapcsolatos érdemet tanítómesterére, Hell Miksára hárítani. Hellnek Sajnovicsra gyakorolt hatása vitathatatlan, ámde ez a tény nem homályosítja el Sajnovics saját nyelvtudományi érdemeit. *Demonstrációját* az első olyan monográfiaként értékeljük, amely céljául két, egymással távoli rokonságban álló finnugor nyelv viszonyának a tisztázását tűzte ki. Valljuk, hogy noha a magyar és a lapp nyelv rokonságát előtte már több nyugati

és északi tudós hirdette, e rokonságot sokoldalúan elsőnek Sajnovics világította meg. A tudományos értékű hazai összehasonlító nyelvészet kezdetét az ő *Demonstratiójának* a megjelenésétől számítjuk. Tény végezetül az is, hogy a nyelvi rokonság bizonyításában Sajnovics a nyelvtani egyezéseknek oly nagy szerepet juttatott és oly kiemelkedő fontosságot tulajdonított, hogy joggal tekinthetjük őt az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójaként emlegetett Rasmus Rask és az ilyenként ismert Franz Bopp érdemes előfutárának. Sajnovics tehát a nyelvtudománynak nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő, elismert kép-

viselője. Ezért munkásságának ez a rövidke ismertetése és szerény igényű értékelése méltán kap helyet *A múlt magyar tudósai* sorozatban egy másik nagynevű magyar kutató, Kőrösi Csoma Sándor portréja mellett. Sajnovics 1785-ben meghal — még mielőtt megérte volna áldozatos tanulmányútjának és korszaknyitó tudományos munkásságának elismerését. De halála előtt egy évvel, 1784-ben, egy székelyföldi kis faluban megszületik Kőrösi Csoma Sándor, s az ő szívében is lánggra lobban a vágy, hogy tisztázza a magyarság ősi kapcsolatait és megszeresse a magyarság őshazáját. Az őshazát nem sikerült megtalálnia, 1819-ben meg-

kezdeti ázsiai útja neki is csak szenvedést hozott és a voltaképpen cél tekintetében eredménytelen maradt. Ámde ugyanazon évben, amelyben sikertelen útját megkezdte, egy, Sajnovics szülőfalujától, Tordastól nem messze eső faluban, a dunántúli Zircen meglátja a napvilágot Reguly Antal. Húsz évvel később, 1839-ben, nyomdokaiba lép a magyarság múltját kutató nagy elődöknek, és néhány év múlva már a helyszínen, Szibériában tanulmányozza a magyarság azon keleti rokonainak a nyelvét, akikről Sajnovics korában még alig lehetett valamit is tudni. Az olimpiai olajág még Regulynak sem jutott osztályrészül, e három

magyar kutató érdeméből azonban az érdeklődés nem aludt ki, sőt fokozódott a magyar múlt kérdései iránt. A sok szenvedés, fáradtság és munka végül is megtermi gyümölcsét: alig több mint 100 évvel a *Demonstratio* megjelenése után a budapesti egyetemen tanszék létesült a magyarral rokon és rokonnak tartott nyelvek folytatólagos, állandó és beható tanulmányozására. A tanszék első betöltője, Budenz József, székfoglaló előadását Sajnovics János nevével kezdte el: „Épen száz év múlt, hogy Sajnovics János (1770.) Koppenhágában a Dán tudós társaságnak bemutatatta ily különös czimű munkáját: *Demonstratio Idioma Un-*

garorum et Lapponum idem esse
... Manap az ő ... érdemét úgy
fejezzük ki, hogy első úttörője és
kezdeményezője volt a magyar
és finn[-]jugor összehasonlító nyelv-
tudománynak; sőt gyanítható,
hogy az ő általa használt nyelvtu-
dományi elvek bár közvetett hatá-
sának volt része az indogermán
nyelvrokonság határozott felfogá-
sára, melyet 45 évvel később Bopp
Ferencz, igaz sokkal szakszerűbb
ügyességgel dolgozott munkájá-
val (Conjugationssystem) indított
meg”.

Sajnovics János sohasem gon-
dolta, hogy az utókor valaha ilyen
mértékben elégtételt fog szolgál-
tatni neki, s hogy korában oly

kevéssé méltányolt vállalkozásának folytatásaként idővel egy virágzó tudomány fog kibontakozni, melynek a képviselői több világgrészben fejtik ki munkásságukat, és őrzik a *Demonstratio* szerzőjének nevét.

BIBLIOGRÁFIA

Sajnovics János művei

Joannis Sajnovics. S.J. Ungari Tordasiensis
e Comitatu Alba-Regalensi, Regiae Scien-
tiarum Societatis Hafniensis et Nidro-
siensis Socii *DEMONSTRATIO. Idioma*
Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae
Scientiarum Societati Danicae Prae-
lecta Hafniae Mense Januario Anno
MDCCLXX. Hafniae, 83.

Joannis Sajnovics. S.J. . . . *Demonstratio.*
Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.
Regiae Scientiarum Societati Danicae
Praelecta, et Typis Excusa Hafniae Anno
MDCCLXX. Recusa Tyrnaviae, Typis
Collegii Academicia Societatis Jesu.
[1771.] 132.

Johannis Sainovics. *Beviis, at Ungarernes og*
Lappernes Sprog er det samme. Oversat af
det Latinske ved M. R. Fleischer. Kiöben-
havnske Selskab. Skrifter . . . X, 653 — 732.
Hafniae, 1770.

Joa. Nep. Sajnovics, *Idea Astronomiae*.
Budaë. 1778.

*A Sajnovics Jánosra vonatkozó
szakirodalomból*

CSUPOR ZOLTÁN: Sajnovics János életrajzá-
hoz. (Magyar Nyelv LIV. 1958. 517—
522.)

ERDŐDI JÓZSEF: Sajnovics János, az ember
és a tudós. (Magyar Nyelvőr 94. 1970.
133—149.)

ERDŐDI J.: Sajnovics, der Mensch und der
Gelehrte. (Acta Linguistica XX. 1970.
291—321.)

HALÁSZ IGNÁCZ: Sajnovics hatása a magyar
költészetre. (Budapesti Szemle 1880. XII.
kötet, 43. füzet)

HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szófejtés és tör-
téneti fejlődése. (Nyelvtudományi Közle-
mények XXXIII. 1903. 25—28.)

HÁM SÁNDOR: Sajnovics élete és Demonstra-
tiója. (Esztergom, 1889. 49.)

HEGEDŰS JÓZSEF: A magyar nyelv össze-
hasonlításának kezdetei az egykorú euró-
pai nyelvtudomány tükrében. (Nyelv-

- tudományi Értekezések 56. Budapest, 1966. 115.)
- HERMAN OTTÓ: Az északi madárhegyek tájáról. (Budapest, 1893. 572. Benne: Sajnovics János levelei. 516–550.)
- HOLOVICS FLÓRIÁN: Sajnovics János a Demonstratióról. (Magyar Nyelv LXVIII. 1972. 432–501.)
- HUNFALVY PÁL: A lapp nyelv, vagy az igazolt és megigazított Sajnovics. (Akadémiai Értesítő 1858. 3–59.)
- KISBÁN EMIL: Tordasi és kálózi Sajnovics János. (Debrecen–Budapest, [1942.] 56.)
- KORENCHY ÉVA: Sajnovics János emlékünepség és tudománytörténeti szimpozion. (Nyelvtudományi Közlemények LXXII. 1970. 437–440.)
- KRAGEMO, HELGE: Pater Hells Vardøhus-ekspedisjon. Belyst ved Pater Sainovič dagbok 1768–1769. (G. I. Willoch, Vardøhus festning 650 år. Jubileumsskrift. Oslo, 1960. 184)
- LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics Demonstratiójának visszhangja Finnországban. (Nyelv-

- tudományi Közlemények XLIX. 1935. 402—405.)
- LAKÓ GYÖRGY: A hazai lappológiáról. (Magyar Nyelv XXXII. 1936. 291—302.)
- LAKÓ GYÖRGY: Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finno-ugrischen Sprachverwandtschaft. (Ural-Altaische Jahrbücher 41. 1969. 3—13.)
- LAKÓ GYÖRGY: Kétszáz éves Sajnovics János Demonstratiója. (Nagyvilág 1970. 1071—1072.)
- LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics János Demonstratiója. (Előadás. Elhangzott a Székesfehérvárott tartott Sajnovics-szimpozionon 1970. május 12-én. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. XXVII. 1971. 3—20.)
- LAKÓ GY.: Sajnovics und Seine Demonstratio. (Acta Linguistica XX, 1970, 269—289).
- LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics János és a korabeli összehasonlító-történeti nyelvészet. (Uo. 407—435.)

MUNKÁCSI BERNÁT: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. 3. A magyar összehasonlító nyelvtudomány első virágzásának kora. a) Sajnovics. b) Sajnovics hatása a hazai irodalomra. (Magyar Nyelvőr XI. 1882. 342–350. és 385–393.)

PINZGER FERENC: Hell Miksa emlékezete. I. Hell élete és működése. Budapest, 1920. 145. II. Hell levelezése három függelékkel. Budapest, 1927. 235+22 lap.

PRAŽÁK, RICHARD: Josef Dobrovský als Hungarist und Finnougrist. Brno, 1967. 186.

SCHLÖZER, A. L.: Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771.

SETÄLA, E. N.: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsinki, 1892. 170.

SZINNYEI JÓZSEF: Révai magyar–ugor nyelvhasonlítása. (Nyelvtudományi Közlemények XV. 1879. 248–286.)

ZAICZ GÁBOR: A szófejtő Sajnovics János. A Demonstratio szójegyzékéről. (Magyar Nyelv LXVI. 1970. 246–250.)

G. ZAICZ: The Etymologist Sajnovics.
(Acta Linguistica XX, 1970, 323—327.)

ZÉTÉNYI ENDRE: Kétszáz éve. Magyar tudósok Vénusz-lesen a Jeges-tenger partján.
(Magyar Nemzet 1969. június 1.)

ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor rokonságunk.
Budapest, 1937. (Benne: Sajnovics Demonstratiója. 492—497.)

ZSIRAI MIKLÓS: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi. Budapest, 1952. 18—33., 50—54.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Budai Anikó

AK 196 k 7376

Terjedelem: 7,75 (A/5) ív+1 db melléklet

73.74132 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György